

Yabancılaşmanın Yeniden Ele Alınması: Bilişsel Çarpıtmalar ile Otantik Varoluş Arasında Salınımlar

Alienation Revisited: Oscillations between Mental Distortions and Authentic Existence

Üzeyir OK, Prof. Dr. | Professor.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu | Abant İzzet Baysal University, Bolu, Türkiye

uzeyir.ok@ibu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2592-3325

ROR: 04ttnw109

ISSN: 1303-880X

e-ISSN: 2667-7504

dergipark.org.tr/tr/pub/ded

Makale Türü / Article Type:

Derleme Makale / Review Article

Geliş Tarihi / Received Date: 17.03.2026

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.05.2026

Yayın Tarihi / Published Date: 25.06.2026

Lisans / Licence: CC BY-NC-4.0.

Tr/En: Tr

Atıf/Citation: Ok, Ü. (2026). Yabancılaşmanın Yeniden Ele Alınması: Bilişsel Çarpıtmalar ile Otantik Varoluş Arasında Salınımlar. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 24(51), 175-212.

<https://doi.org/10.34234/ded.1911593>

Öz

Bu çalışmada önce yabancılaşma ve onun karşıtı olarak otantik var olma kavramları tanımlanmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Bu iki kavramın ele alınmasının arka planında ise bu kavramlar yoluyla özellikle yabancılaşma kavramıyla kitlesel zihniyet çarpıtmalarını önceden kestirmenin önemine dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Diğer bir neden de yabancılaşma konusunda yapılacak ampirik çalışmalara kuramsal bir arka plan hazırlamaktır. Bu çalışma, ilgili psikolojik, sosyolojik ve felsefi literatürün eleştirel biçimde incelenmesine dayanan kuramsal, kavramsal ve bütünlleştirici bir derlemedir. Makale, kitlesel düzeyde ortaya çıkan zihniyet bozulmalarının toplumsal kırılğanlıklar ve yıkıcı sonuçlar üretme potansiyelinden hareketle, yabancılaşma olgusunun yeniden ve bütüncül biçimde ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Temel iddia, toplumsal çözümlerin yalnızca ekonomik ya da siyasal değişkenlerle açıklanamayacağı; eleştirel bilinç kaybı, yanlış bilinçlilik, ahlakî mesafenin artışı ve bilişsel çarpıtmalar gibi psikososyal süreçlerin bu dönüşümlerde belirleyici rol oynadığıdır. Modern toplumlarda yabancılaşmanın baskı, zorlama veya engellemelerle birlikte yanlış bilinçlilik, bilişsel yanılsamalar, ideolojik kaçışlar ve otantik varoluştan uzaklaşma süreçleri aracılığıyla çoğu zaman fark edilmeksizin içselleştirildiğine dikkat çekilmektedir. Bu nedenle kitlesel zihniyet kaymalarının erken evrede kavranması hem bireysel hem kamusal selamet için önem taşımaktadır. Çalışmada yabancılaşma, bireyin kendisiyle, toplumsal ilişkileriyle, kültürel anlam dünyasıyla, emek ve üretim süreçleriyle ve doğa ile kurduğu ilişkinin bütünlüğünü (failiyet kaybı, kendine mal edememe ve anlamlandırılmama üzerinden) kaybetmesi olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu süreç açık bir kopuş olduğu kadar kimi zaman aşırı uyum, sorgulanmamış normatif bağlılık ve hazır ideolojik çerçevelere yönelim şeklinde de gerçekleşebilir. İdeolojik kaçış, mitik ve büyüsel düşünme, sosyal maskeler, savunma mekanizmaları, kendini aldatma ve bilişsel çarpıtmalar gibi psikolojik-bilişsel araçlar, yabancılaşmanın hem bireysel hem de kolektif düzeyde üretilmesini ve sürdürülmesini açıklayan temel mekanizmalar olarak öne çıkar. Sonuç olarak çalışma, yabancılaşmayı teşhis etmeyi toplumsal geleceğe yönelik bir bilinç uyanışı çağırısı olarak değerlendirmektedir.

Anahtar Kalimeler: Yabancılaşma, Yanlış Bilinç, Kültür, Otantiklik, Bilişsel Çarpıtmalar.

Abstract

This study first seeks to define and elaborate the concepts of alienation and its counterpart, authentic existence. The rationale for addressing these two concepts together lies primarily in highlighting the importance of anticipating social cognitive distortions particularly through the lens of alienation. Another aim is to provide a theoretical framework for future empirical studies on alienation. This study is a theoretical, conceptual, and integrative review based on a critical examination of the relevant psychological, sociological, and philosophical literature. Drawing on the potential of large-scale social cognitive distortions to generate social vulnerabilities and destructive outcomes, the study argues that the phenomenon of alienation must be reconsidered in a comprehensive and holistic manner. Its central claim is that social disintegration cannot be explained solely by economic or political variables; rather, psychosocial processes such as the loss of critical consciousness, false consciousness, increasing moral distance, and cognitive distortions play a decisive role in these transformations. In modern societies, alienation is often internalised in subtle ways, not only through oppression, coercion, or constraints, but also through false consciousness, cognitive illusions, ideological escapism, and processes of distancing from authentic existence. For this reason, recognising shifts in mass mentality at an early stage is crucial for both individual and public well-being. In this study, alienation is conceptualised as the decrease in the integrity of the individual's relationship with the self, social relations, the cultural sphere of meaning, processes of labour and production, and nature—manifested through a loss of agency, an inability to appropriate one's own existence, and a failure to ascribe meaning. This process may occur not only as an explicit rupture, but also in forms such as excessive conformity, unexamined normative commitments, and a tendency toward ready-made ideological frameworks. Psychological and cognitive mediators -such as ideological escape, mythical and magical thinking, social masks, defence mechanisms, self-deception, and cognitive distortions- emerge as key mechanisms that both produce and sustain alienation at individual and collective levels. In conclusion, the study frames the diagnosis of alienation as a call for a renewed awakening of consciousness regarding the future of society.

Keywords: Alienation, False Consciousness, Culture, Critical Consciousness, Authenticity, Cognitive Distortions.

Giriş

Toplumsal kırılmaların önemli bir bölümü yalnızca ekonomik veya siyasal değişimlerin değil, aynı zamanda kitlesel zihniyet dönüşümlerinin sonucudur (Shaw, 2021). Ancak bu dönüşümler yalnızca kriz veya çatışma ortaya çıktığında fark edilmektedir. Kitlesel zihniyetin nasıl değiştiği, hangi koşullarda manipülasyona açık hâle geldiği ve bu süreçlerin toplumsal olaylarla nasıl ilişkilendiği yeterince analiz edilmediğinde toplumlar ortaya çıkabilecek sonuçlara hazırlıksız yakalanabilmektedir. Bu durum eğitimden politik tutumlara, kültürel yapılardan sosyal hareketlere kadar geniş bir alanda telafisi güç bozulmalara ve güvenlik zaafalarına yol açabilir. Öngörülebilecek toplumsal gerilimlerin zamanında fark edilememesi ise daha sonra çok daha yüksek maddi, insanî ve toplumsal maliyetler doğurabilmektedir.

Türkiye'nin yakın tarihindeki bazı kırılma anları bu durumun somut örneklerini sunmaktadır. 28 Şubat süreci, Gezi olayları ve askerî darbe girişimi gibi olaylar, kitlesel, ideolojik ve sınıfsal zihniyet dönüşümlerinin kaotik sonuçlarını gözler önüne sermektedir. Daha geniş tarihsel perspektiften bakıldığında ise Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan yönetim anlayışı, devlet yapısı ve ulusal kimlik dönüşümleri yeni bir toplumsal bilinç ve kültürel yapılanma oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak öngörülen bu kimliğin toplumsal düzeyde tam anlamıyla içselleştirilememesi, zaman zaman iç gerilimleri ve kutuplaşmaları besleyen yapısal bir zemin oluşturmuştur.

1970'li yılların sonunda sağ-sol kamplaşmasıyla derinleşen ve 12 Eylül 1980 askerî darbesine uzanan süreç de yalnızca siyasal bir çatışma değil, daha derin bir toplumsal bilinç çözülmesi olarak değerlendirilebilir (Yılmaz, 2023). Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ideolojik ayrışma, bireylerin dünyayı algılama ve anlamlandırma biçimlerini belirleyen bütüncül zihniyet kalıplarına dönüşmüş; Soğuk Savaş bağlamındaki küresel ideolojik gerilimler yerel düzeyde varoluşsal kimlik çatışmaları üretmiştir.

Benzer bir yabancılaşma ve yanlış bilinçlilik süreci, dinî gruplar içinde ortaya çıkar (Tekin, 2016). Bu tür gruplarda açık ideolojik kamplaşmadan ziyade, dinin belirli bir söylem biçimi etrafında örgütlenen kapalı ve kurumsallaşmış bir anlam evreni belirleyici olur. Bu yapı, mensuplarına güçlü bir aidiyet duygusu ile birlikte üstün bir ahlaki misyon ve seçilmişlik bilinci sunar. Grup tarafından paylaşılan gerçeklik tanımları bireysel yorumları sınırlandırabilir (Berger ve Luckmann, 1966). Özellikle askerî kurumlar içinde yer alan bu yanlış bilinç-

lilik, hiyerarşi ve itaat vurgusuyla birleşerek eleştirel aklı büyük ölçüde devre dışı bırakır ve anayasal meşruiyetin yerini grup merkezli bir “kurtarıcı” anlatı alır. Böylece bürokratik itaat ve düşünmeme, bireylerin ahlaki muhakemesini zayıflatılabilir (Arendt, 1963). Bu açıdan dinî ya da seküler gruplara dayalı kitlesel çıkışlar ani bir sapmadan ziyade uzun süre fark edilmeyen bir zihniyet yabancılaştırmasının dramatik bir dışavurumu olarak değerlendirilebilir.

Günümüzde toplumsal dönüşümlerin yalnızca iç dinamiklerle değil, aynı zamanda küresel güç mücadeleleri ve dış müdahalelerle de bağlantılı olduğu görülmektedir (Akder, 2013). Birçok durumda algı yönetimi, bilinç şekillendirme ve toplum mühendisliği süreçleri aracılığıyla hedef toplumların kolektif duyarlılıklarının ve düşünme biçimlerinin kademeli olarak dönüştürüldüğü gözlemlenmektedir. Bu nedenle çağdaş güç mücadeleleri yalnızca fiziksel müdahaleler üzerinden değil, aynı zamanda bilişsel ve zihinsel alanlarda yürütülen görünmez süreçler üzerinden de anlaşılmalıdır.

Bu tür süreçlerde yabancılaştırma, değer kaybı veya anlam yitimi ile birlikte “doğru”, “işlevsel” ve “yerinde” düşünme kapasitesinin aşamalı biçimde zayıfladığı bir zihniyet çözülmesine işaret eder. Bireysel ve toplumsal zihniyetler sürekli etkileşim hâlinde olan dinamik süreçlerdir; birey düzeyinde anlam, kimlik ve yönelim üretirken, toplum düzeyinde ortak yönelimleri ve dayanışmayı besleyen bir bilinç oluşur. Ancak bu süreçler zaman içinde, fark edilmesi güç sapmalar ve işlev kayıpları üretebilir.

Toplumsal yabancılaştırma ve yanlış bilinçlilik üzerine geniş bir teorik literatür bulunmasına rağmen, mevcut çalışmaların önemli bir bölümü bu kavramları belirli alanlarla sınırlı biçimde ele almakta ve günümüz kitlesel hareketlerinde ortaya çıkan bilişsel dönüşümleri bütüncül bir çerçevede incelememektedir. Özellikle kitlesel zihniyetin hangi mekanizmalar aracılığıyla değiştiği, hangi koşullarda manipülasyona açık hâle geldiği ve bu süreçlerin toplumsal kırılmalarla nasıl ilişkilendiği konusunda disiplinler arası ve sistematik analizlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu durum, eğitim kurumlarından sivil yapılara kadar geniş bir yelpazede üretilen anlam çerçevelerinin bireysel ve toplumsal düzeyde nasıl bir zihinsel yapı oluşturduğunu ve bu yapıların yabancılaştırma üretip üretmediğini anlamayı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla kitlesel zihniyet dönüşümlerinin açıklanmasına yönelik daha bütüncül bir kavramsal çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışma, yabancılaştırma kavramını kitlesel zihniyet dönüşümlerini açıklayan analitik bir çerçeve olarak ele almakta ve toplumsal zihniyetin hangi koşul-

larda değiştiğini, manipülasyona açık hâle geldiğini ve bu dönüşümlerin hangi dinamiklerle gerçekleştiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda yabancılaşma ve bilişsel çarpıtma süreçleri analiz edilmekte, bunların karşıtı olarak ise otantik varoluş kavramı tartışılmaktadır.

Bu çalışma üç temel katkı sunmayı hedeflemektedir. Birincisi, kitlesel zihniyet dönüşümlerini açıklamak için yabancılaşma, yanlış bilinçlilik ve bilişsel çarpıtma kavramlarını bütüncül bir analitik çerçevede bir araya getirmektedir. İkincisi, toplumsal kırımların bilişsel ve zihinsel süreçlerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Üçüncüsü ise, kitlesel manipülasyon, toplumsal gerilim, kutuplaşma ve bunlara bağlı şiddet risklerinin erken aşamada anlaşılabilmesi için kavramsal bir analiz zemini sunmaktır. Bu yönüyle çalışma, toplumsal zihniyet dönüşümlerinin daha iyi anlaşılmasına ve olası toplumsal gerilimlerin önlenmesine yönelik teorik bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Otantik Olma / Yabancılaşmamışlık Hali

Yabancılaşmayı sağlıklı biçimde kavrayabilmek için, öncelikle onun karşıtı olan otantiklik halinin ele alınması gerekir. Psikoloji sözlüğünde otantiklik (varoluşçuluk çerçevesinde), insanın özgürlük, seçim ve sorumluluk yükünü üstlenmeyi, anlamsız bir evrende kendi değerlerini ve anlamlarını inşa etme zorunluluğunu kabul etmesiyle ulaşılabileceği bir varoluş tarzı olarak tanımlanmaktadır (American Psychological Association, t.y.-b).

Daha geniş anlamda otantiklik, bireyin kendi değerleri, kimliği ve ilişkileriyle uyumlu biçimde yaşayarak bütünlük ve anlamlı bağlılık hissi geliştirmesi olarak tanımlanmaktadır (Kernis ve Goldman, 2006). Yabancılaşmama durumunda birey, eylemlerini, ilişkilerini ve yaşamını gerçekten sahiplenebilir ve onları kendisine ait kılabılır. Bireysel düzeyde yabancılaşmama, kişinin kendisine dürüst olması, kendisiyle ve arzularıyla tüm içtenliği ile otantik özdeşleşmesi, kendi potansiyelini gerçekleştirme yönünde hareket etmesi, irade özgürlüğüne sahip olması, öz-belirlenimi ve kişisel özerklik halini ifade eder (Jaeggi, 2014; Christman, 2009; Ryan ve Deci, 2000). Bu durumda bireyin yaşamı dış baskılar tarafından değil, kendi derin bağlılıkları ve değerleri tarafından şekillenir.

Toplumsal ilişkiler bakımından ise otantiklik bireyin başkalarının egemenliği ve keyfi kontrolü altında olmama, aksine eşitlerden oluşan bir topluluk içinde yaşadığı bir durumdur (Pettit, 1997). Bireyler birbirlerini tanırlar, nesne olarak görmezler, yalnızlaşmazlar, uyumlu hissederler, eşit normatif otoriteler olarak

görürler. Toplumsal üretim süreçlerine aktif ve kendi yön verdiği şekilde (öz-belirleme) katılırlar. Emek bakımından ise çalışma, yalnızca hayatta kalmak için zorunlu bir araç değil, yaratıcı ve bilinçli bir faaliyet haline gelir. Emegin bir anlamı vardır. İnsan ürettiği ile birlik içinde hisseder. Birey ürettiği şeyle bağ hisseder ve onu kendisinin bir uzantısı olarak görür. Ürün, kişiye yabancı veya onu domine eden “yabancı bir nesne” haline gelmez.

Kısaca otantik varoluşun merkezinde, bireyin kendisiyle (varoluşu dâhil), sosyal çevresiyle, kültürün bileşenleriyle, emeğiyle ve doğayla kurduğu ilişkilerinde kendine *ait kılma*, *anlamlandırma* ve *fail olma* edimleri bulunduğu ileri sürülebilir (Marx, 1975; Sartre, 2007; Frankl, 1963). Bunlar aşağıda detaylandırılmıştır.

(a) *Kendine ait kılma*: Kendine ait kılma, bireyin kültürel ve toplumsal olarak hazır sunulan değerleri, normları ve yaşam pratiklerini pasif biçimde ‘dışarıdan’ alıp içselleştirmesi yerine bunları eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutarak bilinçli biçimde benimsemesi, onaylanması, dönüştürmesi ya da reddetmesi sürecidir. Dolayısıyla *kendine ait kılma*, hem bilişsel düzeyde (anlama ve değerlendirme) hem de duygusal düzeyde (bağlanma ve aidiyet hissi) gerçekleşen etkin bir sahiplenme sürecidir (Marx, 1975, s. 72).

(b) *Anlamlandırma*: Anlamlandırma, bireyin eylemlerini “neden yaptığını” kavrayabilmesidir. Bu boyutta birey, davranışlarının gerekçesini dışsal ideolojiler, alışkanlıklar ya da toplumsal beklentilerden değil, içselleştirilmiş değerler ve kişisel amaçlar üzerinden temellendirir. Eylemlerle bu eylemleri yönlendiren anlam dünyası arasındaki bu tutarlılık, bireyin yaşantısıyla daha derin, bütünlüklü ve süreklilik taşıyan bir ilişki kurmasını sağlar. Anlamlandırmanın zayıfladığı durumlarda ise eylemler mekanikleşir ve yabancılaşma eğilimi güçlenir (Frankl, 1963, s. 99).

(c) *Failiyet*: Failiyet, bireyin kendi yaşamını edilgen biçimde “yaşanan” değil, etkin biçimde “kurulan” bir süreç olarak deneyimlemesidir. Bu boyutuyla, bireyin eylemlerini başkalarının beklenti ve baskıları doğrultusunda değil, kendi değerleri ve değerlendirmeleri temelinde şekillendirmesi ve bu seçimlerin sorumluluğunu üstlenebilmesidir. Failiyet, “ben yapıyorum” ve “sonuçlarından ben sorumluyum” bilinci taşır (Sartre, 2007; Ballet ve Mahieu, 2007). Failiyet özünde özgürlük ve eleştirelilik özelliklerini barındırır. Özgürlük duygusu, bilinçli karar verebilme yetisi ve sorumluluk alma kapasitesiyle birlikte işler (Moore, 2016). Bu bağlamda otantik birey, kendi yaşantısını ve yargılarını temel referans noktası olarak alır.

Otantiklik bu içsel süreçler aracılığıyla *özne içinde* üretilir; ancak yalnızca içsel bir yaşantı olarak kalmaz. Bu süreçlerin zaman, bağlam ve ilişkiler içinde istikrarlı biçimde işlemesi, otantik varoluşun *dışsal ölçütleri* olarak ortaya çıkar. Lehman ve diğerlerine göre (2019) otantiklik; (a) bireyin hem içsel değerleri ile davranışsal tezahürleri arasındaki *uyumu*, hem de bireyin değerleri, inançları, güdülere, duyguları ve eylemleri arasında anlamlı *tutarlılığı* gerektirir (Fromm, 1941; Rogers, 1961). (b) Tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamlarla kurulan *köklü ve sürekli ilişkiyi (connectedness)* varsayar. Bu süreklilik, bireyin geçmiş yaşantıları, mevcut seçimleri ve geleceğe yönelik yönelimleri arasında anlamlı bağlar kurabilmesiyle mümkün olur (Lehman vd., 2019). Ayrıca ilişkisellik ise bünyesinde ahlakilik ve sorumluluk duygusunu birlikte bulundurur. (c) Bu sürece üçüncü olarak *bütünlük* ilkesini ekleyebiliriz. *Bütünlük (wholeness/integration)* bireyin düşünce, duygu, değer ve eylemlerinin parçalanmadan, birbirini dışlamadan ve karşılıklı olarak anlamlandırarak işlemesini ifade eder. Bu yönüyle bütünlük (en azından kişinin kendi çerçevesinden) ilişkinin *bölünmemiş, çelişkisiz ve taşınabilir* olmasıdır. Sahiplenme, anlamlandırma ve failiyet süreçleri birlikte işlediğinde *özne içi bütünlük* potansiyeli ortaya çıkar; *tutarlılık, bağlantılılık ve bütünlük* birlikte işlediğinde ise *yaşamsal bütünlük* görünür hâle gelir. Son olarak (d) otantik varoluşun *sağlıklı, verimli, yaratıcılık geliştirici, dönüştürücü, güç istifleyici* sonuçlar üreteceği varsayılır. Zira bu çalışmada güç ve verimlilik üretmeyen iç bütünlük ve otantiklik bireye ve topluma nahif ve pasif içsel bir varoluşluk kazandırabileceğini ileri sürmek mümkündür.

Bu otantiklik anlayışı tek bir kültüre ya da felsefeye özgü değildir; ancak kavramsal omurgası büyük ölçüde Batı kökenli varoluşçu–insancıl paradigmaya dayanır (Heidegger, 1962; Sartre, 2003; Fromm, 1955; Rogers, 1961; Deci ve Ryan, 2000). Bununla birlikte, Doğu düşüncesiyle örtüşen güçlü temas noktaları ve uluslararası psikoloji literatüründe karşılıkları bulunmaktadır. Bu boyutlara ilerleyen bölümlerde ayrıca değinilecektir.

Yabancılaşma

Kavramsal olarak yabancılaşma, bireyin çevresiyle, emeğiyle, üretim süreçleriyle, toplumsal yapılarla ve nihayet kendi benliğiyle kurduğu ilişkinin zayıflaması, yüzeyselleşmesi, anlamsızlaşması ya da canlılığını yitirmesi ve bozulması olarak tanımlanır (Britannica Editors, 2022; Gook ve Hoens, 2022). Bu yönüyle yabancılaşma, bilişsel, duygusal, ahlakî ve ilişki boyutları iç içe geçen çok katmanlı bir süreçtir (Jaeggi, 2014; Szanto, 2017). Genel anlamıyla bireyin ilişkilerinde “evin-

de” hissedememesi; bu ilişkilerde uyumsuzluk, tutarsızlık, yaşantılar arasında bütünlük oluşturamama, mesafe ve gerilim yaşaması durumudur (Seeman, 1959).

Özetlemek gerekirse, yabancılaşma, bireyin kendisiyle, yaptığı işle, diğer insanlarla ve içinde yaşadığı dünyayla kurduğu ilişkinin zayıfladığı ya da koptuğu bir varoluş durumunu ifade eder. Bu durumda kişi kendi arzuları, değerleri ve amaçlarıyla otantik bir özdeşleşme kuramaz; eylemlerini ve yaşamını gerçekten sahiplenmekte zorlanır. Bu yönüyle yabancılaşma, bireysel düzeyde irade özgürlüğünün zayıflaması ve kişisel özerkliğin sınırlanmasıdır. Toplumsal düzeyde ise bireyin başkalarının keyfi egemenliği altında kaldığı, karşılıklı tanınmanın zayıfladığı ve eşit ilişkilerin bozulduğu bir bağlam olur. Böyle bir durumda birey toplumdaki uzaklaşır, kendisini toplumsal süreçlerden kopmuş ya da etkisiz hisseder. Emek açısından bakıldığında ise çalışma yalnızca zorunlu bir geçim aracıdır ve birey ürettiği şeyle arasında anlamlı bir bağ kuramaz. Üretilen ürün bireye yabancılaşmış, hatta onu sınırlayan bir nesne haline gelmiş demektir. (Brixel, 2024)

Otantik varoluşun yukarıda geçen temel süreçleri açısından bakıldığında, yabancılaşma üç olumsuz örüntü üzerinden işler. Birincisi *sahiplenememedir*. Birey, ilişkilerini, rollerini ve duygularını kendine ait kılmamıştır. Sahiciliğin, açıklığın ve karşılıklılığın yerini rol temelli, koşullu ve yüzeysel bağlar almıştır. Duygular hissedilir ancak “bana ait” olarak yaşanmaz; bastırılır ya da taşkın biçimde ortaya çıkar. Birey anonim beklentiler içinde kendini yitirmiş olur (Heidegger, 1962). İkincisi *anlamlılık kopuşudur*. Eylemler, roller ve ilişkiler sürdürülür; ancak neden sürdürüldükleri belirsizleşir. Yaşantı, içsel değerler yerine dışsal gerekçelerle sürdürülür. Üçüncüsü ise ilişkilerde *failiyet* yokluğudur. “Ben yapıyorum” duygusu zayıflar; yaşananlar dışsal, mecburi ve otomatik olarak deneyimlenir. Tercihler ve kararlar seçime dayalı değildir. Failiyet dışsal yapılara devredilmiş, düşünme dış güdümlü hâle gelmiş ve kişisel anlam ideolojik çerçevelere indirgenmiştir (Fromm, 1941; Jaeggi, 2014). Birey ilişkilerini özne olarak seçmez, bu ilişkileri kendine ait, anlamlı ve duygusal olarak sahiplenilmiş biçimde yaşamaz. Böylece ilişkiler dış güdümlü ve otomatik hâle gelir. Bu durumda da bireyin yaşantısında *tutarsızlık*, tarihsel ve toplumsal bağlarla *kopukluk* (Lehman vd., 2019) ve özne içi bütünlüğün çözülmesiyle başlayan ve yaşamsal *bütünlüğün* parçalanmasıyla derinleşen çok katmanlı bir varoluş hâli ortaya çıkar.

Otantik varoluş ve yabancılaşmanın özeti aşağıdaki şekilde toplu olarak görülebilir.

Şekil 1: Otantiklik ve yabancılaşmış ilişkiler

Her ne kadar yabancılaşma konusu son yüzyıllarda Batı düşüncesinde ortaya çıksa da diğer kültürlerde olduğu gibi İslam düşüncesinde toplumsal düşünme biçimlerindeki fark edilmesi güç bozulmalar, erken dönemlerden itibaren ele alınmıştır. Bu bozulmalar çoğunlukla bir toplumsal yaşam yolu olarak dinî formun içinin boşalması, ahlakî içeriğin ritüelle ikame edilmesi ve hakikatin ideolojik kabule dönüşmesi üzerinden teşhis edilmiştir. Örneğin Gazâlî, dinî bilginin ve pratiğin niyet, bilinç ve ahlakî sorumluluktan koparak alışkanlık ve statü aracına dönüşmesini sert biçimde eleştirir (Gazâlî, 2014; 2018). Ona göre insanlar çoğu zaman “din adına yaşadıklarını zannederler”; oysa taklit, gösteriş ve otoriteye teslimiyet yoluyla kendi ahlakî failliklerini askıya alırlar.

Benzer biçimde İbn Haldun (2016) toplumsal çözülme yalnızca bireysel ahlakî zaafarla değil, düşünme biçimlerinin yapısal dönüşümüyle ilişkilendirir. Asabiyetin çözülmesi, iktidarın meşruiyet üretme biçimleri ve dinin siyasal ideolojiye dönüşmesi, toplumun kendi ürettiği yapıları kader ya da doğal zorunluluk olarak algılamasına yol açar. Böylece eleştirel bilinç ve ahlakî sorumluluk askıya alınmış olur. Bu durum, modern anlamda yanlış bilinç kavramının tarihsel bir ön biçimi olarak okunabilir.

Modern dönemde ise İktbal, Müslüman toplumların yaratıcı ve fail-özne olma kapasitesini yitirerek geçmişin donmuş formlarına sığındığını savunur (İktbal, 2013). Bin Nebi, bu durumu “sömürülebilirlik” (*colonisability*) kavramıyla açıklar ve sorunun yalnızca dış baskılarda değil, içsel olarak çökmüş bilinç yapılarında yattığını vurgular (Bennabi, 1983). Şeriatî ise dinin ideolojik kaçış ve mitik düşünme aracına dönüşmesini, bireyi hem kendine hem topluma yabancılaştıran kolektif bir yanılma olarak eleştirir (Shariati, 1986). Fazlur Rahman’a göre ise dinî düşüncenin ah-

lakî özünden koparak normatif ve literal kalıplara hapsolması, Müslüman toplumlarda tarihsel bilinç kaybına ve entelektüel donukluğa yol açmıştır (Rahman, 1982).

Bu bölümü bitirmeden önce yabancılaşmanın iki özelliğine dikkat çekmek gerekir.

Birinci özellik, yabancılaşmanın kolay fark edilemez oluşudur. Yabancılaşma kolayca fark edilemeyen bireysel ve kolektif bilişsel bir süreçtir. Bireyler, içinde buldukları durumu bir başkası tarafından belirtilinceye ya da sarsıcı bir kırılma deneyimi yaşanıncaya kadar, yaşadıklarının “yabancılaşma” olduğunu ayırt edemeyebilirler. Bunun temel nedenlerinden biri, yabancılaşmanın bireyin öz-düşünümsel ve meta-bilişsel kapasitelerini zayıflatması ya da işlevsizleştirmesidir.

Bu görünmezlik durumu, aşağıda detaylandırılmış olan *yanlış bilinçlilik* (*false consciousness*) kavramıyla iyi temsil edilir. Özellikle kapitalist toplumlarda bireyler, kendi gerçek çıkarlarını, toplumsal konumlarını ve maruz kaldıkları yapısal eşitsizlikleri doğru biçimde kavrayamaz hâle gelirler. Marcuse (1964, s. 9), gelişmiş kapitalist toplumlarda bireylerin yabancılaştırıcı ve işlevsiz toplumsal ilişkiler içinde yaşamalarına rağmen, bu durumu çoğu zaman görünürde bir memnuniyet ve mutluluk duygusuyla deneyimlediklerini ileri sürer. Bireyler, yabancılaşmış koşullarla özdeşleşir ve bu koşullardan türetilmiş bir tatmin duygusu geliştirirler (Marcuse, 2002). Erikson’un (1968) gözlemleri de nesnel olarak güçsüz konumda bulunan ve parçalanmış yaşamlar süren bireylerin dahi çoğu zaman kendi yabancılaşmalarını inkâr ettiklerini ve mevcut koşullarından memnun gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu inkâr, yabancılaşmanın yokluğuna değil; aksine, bir kendini aldatma biçimine işaret eder (Hardimon, 1994; Kaldis, 2013).

İkinci özellik ise yabancılaşmanın sadece uzaklaşma ile değil aşırı özdeşleşme yoluyla da gerçekleşebileceğidir. Yabancılaşma sonucu oluşan bozulma her zaman geri çekilme, kopuş ya da mesafe alma şeklinde ortaya çıkmaz, kör uyumculuk aracılığıyla da ortaya çıkabilir. Kierkegaard’ın “kalabalık içinde kaybolma” betimi ve Heidegger’in *das Man* kavramı, bireyin kendi özgün yönelimlerini bastırarak toplumsal beklentilere teslim olmasını ifade eder (Kierkegaard, 1989; Heidegger, 1962). Diğer bir ifadeyle, yabancılaşma, kimi bağlamlarda *fundamentalizm* örneğinde olduğu gibi, normlara, kimliklere veya anlam sistemlerine aşırı ve sorgulanmamış bağlanma yoluyla da gelişebilir. Eleştirel mesafenin kaybı, sorgusuz itaat ve öznenin kendini askıya alması, yabancılaşmanın bu biçiminin temel göstergeleridir (Fromm, 1941, s. 208; Arendt, 1951, s. 474).

Aşırı özdeşleşme yoluyla yabancılaşmanın bir örneği de yabancılaşmaktan kaçarken geriye dönüş yoluyla gerçekleşebilir. Bireyler bazen başlangıçta normlar, ideolojiler veya kimliklerle kurdukları aşırı özdeşleşmeden koparak yabancılaş-

madan kurtulmaya çalışırlar. Ancak bu kopuş, yeterli içsel bütünlük ve anlam kaynakları geliştirilmediğinde belirsizlik, sorumluluk ve varoluşsal kaygı üreterek özgürlüğün kendisini kaygı verici bir deneyime dönüştürebilir. Bu durumda bireyler, oluşan boşluk ve güvensizlik duygusuyla baş edebilmek için yeniden hazır ideolojilere, katı normlara ve güçlü otoritelere sığınabilirler. Fromm'un (1941) "özgürlükten kaçış" olarak adlandırdığı bu süreçte yabancılaşma, normlardan kopuşun değil; bu kopuşun yarattığı belirsizliğe dayanamayarak normlara ve ideolojilere sorgulanmadan yeniden bağlanmanın bir sonucu olarak derinleşir. Kopuşun kalıcı bir aşağılık duygusu, suçluluk veya kültürel inkâr biçimine dönüşmesi durumunda ise birey üretkenlikten ve toplumsal katkıdan uzaklaşabilir (Erikson, 1959; Dean, 1961). Böylece birey, baskılayıcı söylemleri ve egemen ideolojileri içselleştirerek onları kendi düşüncesiymiş gibi benimseyebilir (Gramsci, 1971; Freire, 1970). Bu bağlamda ideolojiler ve inanç sistemleri katolik dünyaya anlam ve düzen sağlayarak bireyi geçici olarak rahatlatırken, aynı zamanda gerçeklikle yüzleşmeyi askıya alan ve sahte bir bütünlük duygusu üreten bir kaçış mekanizmasına dönüşebilir (Berger, 1967; Marcuse, 1964).

Yabancılaşma Alanları

Bu çalışmada yabancılaşma alanları olarak insanın temelde ilişkide olduğu benliği (varoluşsal yönü dahil), kendi toplumu, kendi toplumu dışındaki insanlardan oluşan diğer toplumlar, kültürel unsurlar, emeği veya gücü ve doğa-ekoloji olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bir kişinin bu alanlarla ilişkisinde yaşadığı yabancılaşma ele alınacaktır.

Benlik

Benliğine yabancılaşan kişinin kendi içsel yaşantısıyla ve potansiyeliyle kurduğu bağ zayıflar. Böyle bir durumda kişinin karar ve davranışları büyük ölçüde dış beklentiler, toplumsal roller ve onay ihtiyacı tarafından belirlenir. Kişinin benliği bölünür, birey kendisiyle temasını kaybeder yani kendi benliğinden, duygularından, düşüncelerinden, edimlerinden ve kişisel anlam dünyasından uzaklaşır. Özgürlüğü, kimliği ve otantik varoluşuyla kurduğu ilişki zayıflar. Yabancılaşma, bu düzeyde ya kendinden kopma biçiminde (duygusal donukluk, içsel boşluk, anlamsızlık) ya da kendine aşırı bağlanma biçiminde (narsisistik kapanma, egoistik yoğunlaşma) ortaya çıkabilir.

Yabancılaşmış kişi özellikle kapitalist üretim ilişkileri aracılığı ile kendi türsel özüne, yani kendi yaratıcı, üretici, amaç koyabilen ve toplumsal bir varlık

olarak sahip olduğu otantik potansiyeline yabancılaşır, kendisiyle bağ kuramaz hale gelir. Böylece insan “dünyaya fırlatılmışlık” hâline, yani dünyaya ilk yalın geldiği koşula, faniliğine ve insanî sınırlılıklarına yabancılaşır. Kişi ya bu varoluşsal gerçeklikleri inkâr ederek sahte bir bütünlük yanılsamasına tutunur ya da bunlarla temas edemediği için benliğini parçalı ve tutarsız biçimde deneyimler. Bu anlamda kendine yabancılaşma, diğer tüm yabancılaşma biçimlerinin merkezinde yer alan kurucu bir bozulma biçimi olarak değerlendirilebilir.

İç ve Dış Topluluklar

Toplum, arkadaş, aile, yaşlılar, “biz” denilen alandır. Yabancılaşmış toplum ilişkisinde birey toplumunu, içinde kendini kaybettiği, kendini ait hissetmediği, yer bulamadığı ve koştugu bir kalabalık olarak görür. Bu kişilerle ilişkiler edinilmiş değil, “verilmiş” olarak algılanır. Bu ortamda, ortak değerler, anlam çerçeveleri ve kolektif aidiyet duygusu zayıflamıştır. Bu durumda birey toplumun normları, kurumları ve tarihsel anlatılarıyla kurduğu ilişkiyi sürdüremez hâle gelir. Toplumunun üyelerini araç, tehdit veya soyut bir “öteki” olarak görür. Sonuçta yüz yüze etkileşimde azalma, anlamlı bağların zayıflaması ya da kopması, yalıtılmışlık, yalnızlık veya dışlanmışlık hissedilir (Seeman, 1959; Hajda, 1961).

Ortak değer ve aidiyet taşımayan harici toplumlara yabancılaşma ise empati, vicdanî ve ahlakî sorumluluk sınırlarının belirli gruplar aleyhine sistematik biçimde daralmasıyla ortaya çıkar. Bu süreç, ahlakî dışlama ve kopuş mekanizmaları yoluyla işler ve toplumsal şiddetin meşrulaştırılmasında kritik rol oynar (Bandura, 1999; Opatow, 1990). Birey onların acılarına, haklarının ihlal edilmesine ve maruz kaldıkları adaletsizliklere karşı duygusal ve vicdani sorumluluk hissetmez. Ahlakî dışlama sürecinde “onlar bizden değil”, “onlara yapılanlar meşru” “onlar bunu hak ediyor” ya da “onlar için üzölmeye gerek yok” gibi söylemler yaygınlaşır (Opatow, 1990). Sonuçta şiddet, ayrımcılık ve adaletsizlik karşısında sessizlik, kayıtsızlık ve seyirci kalma hâli normalleşir (Bauman, 2000; Durkheim, 1951).

Kültür

“Kültür ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak insanın kazandığı bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek-görenek ve benzeri yetenek ve alışkanlıkların karmaşık bütünüdür” (Tylor, 1958). Kültürü oluşturan unsurlar arasında (1) *dil*, (2) *inançlar ve değerler*, (3) *normlar ve kurallar*, (4) *simgeler ve anlam sistemleri*

(Geertz, 1973), (5) *gelenekler ve pratikler*, (6) *bilgi ve bilişsel şemalar* (Goode-nough, 1971; Nisbett, 2003), (7) *sanat ve estetik üretimler*, (8) *toplumsal kurumlar* ve (9) *tarihsel süreklilik ve aktarım* (Schaefer, 2013) bulunur (Giddens ve Sutton, 2021; Güvenç, 1997; Macionis, 2012). Kültürel kodların çözüldüğü kültürel yabancılaşma zamanlarında bir toplumda veya bireyin yaşam dünyasında davranışlara, anlamlara ve ilişkilere yön veren ortak sembol, norm ve referanslar işlevini yitirir (Antweiler, 2024). Bu durumda, birey “nasıl davranmalı”, “ne değerlidir”, “ne normal ya da ayıptır” ve “ne anlamlıdır” gibi sorulara artık otomatik ve ortaklaşa cevaplar bulamaz. Geleneksel değerler bağlayıcılığını yitirir; ritüellerin (ör. bayramlar, aile pratikleri, dinî uygulamalar) sembolik anlamı zayıflar, dilin mecaz ve kültürel çağrışım gücü azalır, kuşaklar arası anlam kopuklukları ortaya çıkar ve toplumsal “biz” duygusu aşınır. Şimdi detaylara bakalım.

Dil. Düşünme biçimlerine, anlam dünyasına aracılık eden bir kültür taşıyıcısı olarak dile yabancılaşmada kültürel kodların çözülmesi ve ifade kanallarının daralması söz konusudur. Diline yabancılaşan birey, diliyle anlam üretemez, düşüncesini yapılandıramaz ya da derinleştiremez, kendini etkin ifade edemez ve düşünceyi barındıracak bir iç mekân kuramaz (Heidegger, 1971). Birey düşünceye, toplumsal bilince ve dünya görüşüne uzaklaşır ve deneyimlerini anlamlı bir bütün hâline getirmekte zorlanır. Bu durum, düşüncenin başkalarının kavramlarıyla, kalıplaşmış ifadelerle ve ödünç alınmış söylemlerle yürütülmesine yol açar (Fromm, 1955).

İnançlar ve değerler. İnançlar ve değerler doğru–yanlış, iyi–kötü, kutsal–profan ayrımlarını belirleyen ve davranışlara yön veren unsurlardır. Bir inanca yabancılaşma, kökünde Tanrı olarak algılananla kurulan otantik ilişkiden zamanla bir kopuş olarak deneyimlenir (Tillich, 1952). Birey, tanrı, kutsallar ve cemaat ile kurduğu ilişkiden uzaklaşır. Dinî değerler yalnızca devralınmış normlar veya dışsal beklentiler olarak muamele görür. Soyut bir inanç düzeyinde kalır. Bireyin takip etmesi beklenen hazır reçeteler hâline dönüşür. Kutsalla ilişki kurumsal zorunluluklar veya kolektif korkular üzerinden kurulur. Din bireyin dünyadan kopmasına aracılık eder. Bu durumda din ve kutsal araçsallaştırılmış olur.

Örneğin, otantik dindarlığın kaybı, kutsal ile ilişkilerin toplumsal veya dogmatik zorunluluklar üzerinden kurulmasıyla kendini gösterir. Hz. Muhammed’in inziva-ya çekildiği Hira mağarası tecrübesinin özgün varoluşsal boyutundan kopararak sonradan kurumsallaştırılmış yorumların merkeze alınması, dinî deneyimin otantik kaynağından uzaklaşması ve katı bir şuur biçimine dönüşmesi, teolojik yabancılaşmanın tipik bir örneği olarak görülebilir. Yanlış dinî algılar sonucunda bireyler sürekli suçluluk ve günahkârlık döngüsüne hapsolür; tövbe, kurtuluş veya ilahi uz-

laşma adına tükenmiş bir çaba içinde yaşar. Bu durum, kişinin kutsala ve dünyaya yabancılaşmasını derinleştirir (Tillich, 1952). Sonuç olarak, varoluşsal boşluk, anlam krizi ve terk edilmişlik duyguları ortaya çıkar (Pargament, 1997, s. 121).

Kişi sadece dine değil, dinin yerini alan seküler düşünce sistemlerine de yabancılaşabilir. Birey toplumun kendi ürettiği düşünce sistemini tarihsel ve insanî bir ürün olarak görmek yerine kendiliğinden, değişmez ve nesnel bir gerçeklik gibi algılamaya başlar. İdeoloji artık bir anlam çerçevesi olarak kalmaz, düşünmenin kendisi hâline gelir (Gramsci, 1971). Düşünce sistemleri nesneleşip içselleştirildikçe sorgulanamaz bir gerçeklik kazanır. Toplum, kendi düşünce sistemine tam da onu düşünemez hâle geldiği noktada yabancılaşır (Berger ve Luckmann, 1966). Düşünce önceden belirlenmiş kalıplara zorla uydurulmaya çalışılır. Bu noktada ideoloji birey ve toplum için bir araç olmaktan çıkar, birey ve toplum ideolojinin aracı hâline gelir. Düşünce sistemi kendi sınırlarını gizler, kendisini doğal, ahlakî ya da kaçınılmaz olarak sunar. Eleştirisi, “yanlış”, şüphe “tehdit”, alternatifler ise “sapma” olarak kodlanır (Althusser, 1971).

Normlar/ahlaki değerler. Norm, (toplu taşıma araçlarında yaşlılara yer vermek gibi) bir toplumda neyin doğru, uygun ya da beklenen davranış sayıldığını belirleyen ve çoğu zaman yazılı olmayan ortak kuraldır. Normlara yabancılaşan birey, toplumsal kurallarla anlam ve vicdan temelli değil, uyum, zorunluluk ya da otomatik itaat üzerinden ilişki kurar. Ahlakî muhakeme ve faillikten uzaklaşır (Fromm, 1941; Arendt, 1951). Bireyin kendi değerleriyle, toplumun ortak ahlaki normlarıyla ya da kendi vicdanıyla bağı zayıflar. Böylece ahlakî sorumluluk bireyden alınarak kurumlara (mahkemeler, hapishaneler ve kurumsallaşmış din) devredilmiş olur (Tolstoy, 2009).

Bilgi ve bilişsel şemalar. Bilgi ve bilişsel şemalar bir kültürel ekosistemde bireyin dünyayı anlamlandırma yollarını, nedensellik anlayışını, zaman algısını ve insan-doğa ilişkisini kavrama biçimlerini belirler. Düşünce sistemi ya da ideolojiye yabancılaşma, diğer yabancılaşma türlerinin (din, ahlak, benlik vb.) hem kaynağı/nedeni hem de taşıyıcısı olan üst düzey bir yapı olarak ele alınabilir (Jaeggi, 2014). Kültürel bilgi kalıplarına yabancılaşan birey kendi düşünme süreçleriyle ilişkilerinde kopuk, donuk ya da kendinden başka bir kaynaktan beslenir hâle gelir (Fromm, 1941; Adorno ve Horkheimer, 2002). Düşünce ve düşünce kalıpları artık anlam üretmez, sadece uyum sağlar, gerekçelendirir ya da rasyonalize eder (Adorno, 1973; Husserl, 1970). Bilgi, sorgulanan ve dönüştürülen bir anlam kaynağı olmaktan çıkar; ezberlenen, tekrar edilen ve uyum sağlamak için kullanılan bir enformasyon yığına dönüşür. Yeni deneyimler

mevcut şemalara zorla uydurulur; bilişsel yapılar esnekliğini kaybeder ve sonuçta düşünme dogmatikleşir (Piaget, 1977) ve bilgi, ideolojik, kültürel ya da kurumsal uyum aracına dönüşür.

Sanat ve estetik üretimler. Sanat, müzik, edebiyat, mimari, duyguların, düşüncelerin ve değerlerin sembolik ifadesidir. Bir eleştiri, hayal gücünü geliştirme ve yaratıcı düşünceyi besleme aracıdır. Sanata yabancılaşan birey, yaratıcı faaliyet ve deneyim üretme kapasitesinden koparak dışsal beklentilere, ideolojik işlevlere tâbi hâle gelir. Sanat da statü, tüketim, propaganda ya da beğeni kazanma aracına dönüşür (Adorno ve Horkheimer, 2002). Estetik formlar standartlaşır, tekrar eder ve dönüştürmek yerine pasifleştirir. Sanatçı ise kendi yaratıcı niyetiyle değil, talep edilen formüllerle üretmeye zorlanır. Bu bağlamda sanat, bireyin kendini ve dünyayı yeniden düşünmesini sağlayan bir araç olmaktan çıkar (Benjamin, 2008; Bürger, 1984).

Toplumsal kurumlar. Toplumsal kurumlar ile aile, din, eğitim, ekonomi, siyaset gibi kültürün sürekliliğini sağlayan yapılar kastedilmektedir (Dereli ve Şahinoğlu, 2023, s. 30; Yüce, 2021, s. 63). Kurumlara yabancılaşma durumunda kurumlar toplumsal yaşamı düzenleyen ve anlamlandıran yapılar olmaktan çıkarak, bireyin üzerinde işleyen dışsal, zorlayıcı ve çoğu zaman anlaşılmasız mekanizmalara dönüşür. Kurumsal akıl araçsal hâle geldikçe birey kurallara uyar ama bu kuralların anlamına ve amaçlarına yabancılaşır (Weber, 1978).

Tarihsel birikim. Tarihine yabancılaşan birey ve toplumlar kendi geçmişlerini, yaşayan, anlam üreten ve yol gösteren bir kaynak olarak değil ya sorgulanmadan yüceltilen bir mitler bütünü ya da bütünüyle geride bırakılması gereken bir yük olarak görürler (Arı, 2006, s. 3; Daşlı, 2014, s. 65). Böyle bir durumda kişi ya geçmişin pasif bir taşıyıcısına dönüşür ya da kendini tarihsiz, köksüz ve yönsüz bir aktör olarak deneyimler (Kılıç, 2017, s. 10). Bu tür bir ilişkide kişi tarihini, bugünü anlamaya yardım eden eleştirel bir muhakeme zemini olarak görmez; tarihten seçilmiş anlatıları, sloganları, donmuş kimlik imgelerini nostaljik idealleştirmenin ya da ideolojik meşrulaştırmanın aracı olarak kullanır (İğde, 2023, s. 395).

Normal koşullarda tarihsel kültür kuşaklar arasında anlamın sürekli yeniden üretilmesiyle canlı kalan bir yaşantı alanı olarak görülmelidir (Assmann, 2011). Geçmiş keskin biçimde “öncesi–sonrası” şeklinde ayıran mutlak kopuş anlatıları, kültürel bellekte yabancılaşmaya yol açar (Verovsek, 2020, s. 847). Türkiye’de Cumhuriyet döneminde Osmanlı tarihi bir kesim tarafından eleştirel biçimde milletin sürekliliğini sağlayan bir kaynak olarak görülmek yerine radikal olarak kopulması ve unutulması gereken bir unsur olarak görülmüştür (Durgun, 2020, s. 3003; Güngör, 2017,

s. 447). Osmanlı dönemi mirasının çoğu zaman yalnızca aşılması gereken bir geri kalmışlık olarak temsil edilmesi, dil, hukuk, şehir hayatı ve estetik pratikler gibi alanlarda birikmiş tarihsel deneyime yabancılaşmayı gösterir ve bu durum “kültürel bellek kopuşu” olarak tanımlanır (Somel, 2003, s. 8; Babaoğlu, 2024, s. 7).

Emek ve Üretim (Güç)

Emeğe yabancılaşan birey emeğini kendini gerçekleştirdiği bir etkinlik olarak görmek yerine, dışsal zorunluluk, mekanik görev ve araçsal faaliyet olarak görür. Böylece bireyin yaratıcılığı ve varoluşsal kimliği ile onun emeği, üretim süreci ve ürettiği ürünlerle ve bunların anlamıyla bağı kopar (Marx, 1975; 1990). Emek, bireyin “kendisi olarak var olduğu” bir alan olmaktan çıkıp, piyasa, kurumlar veya iktidar yapıları tarafından biçimlendirilen yabancı bir güç hâline gelir (Fromm, 1955; Jaeggi, 2014). Bu durumda birey, elde ettiği gücü kendi emeğinin doğal bir sonucu ve failliğinin uzantısı olarak görmez, şans, sistem, başkalarının lütfu ya da denetlenemez dış koşulların ürünü olarak algılar. Emeğine yabancılaşan işçiler özveriyle ürettikleri kendi emeklerinin değerini düşürür ve sadece kendilerine iş veren patronların iş fırsatı sunmalarını yüceltir.

Doğa ve Ekoloji

Doğaya ve ekolojiye yabancılaşma, insanın kendisini doğanın efendisi, dışsal gözlemcisi ya da sınırsız tüketicisi olarak konumlandırmasıyla ortaya çıkar. Bu durumda doğa, metalaştırılmış, araçsallaştırılmış ve işlevselliği öne çıkarılmış bir nesneye indirgenir. Modern endüstriyel yaşam biçimleri, kentleşme, dijitalleşme ve hız kültürü, bireyin mekânsal ve bedensel farkındalığını zayıflatarak bu yabancılaşmayı derinleştirir (Sennett, 1994; Harvey, 1990). Ekolojik yabancılaşma, aynı zamanda bireyin kendi bedeniyle, ritimleriyle ve zamansallığıyla kurduğu ilişkinin kopması olarak görülür. Bu kopuş, köksüzlük, yer duygusunun kaybı ve varoluşsal güvensizlikle sonuçlanır ve böylece ekolojik krizin psikolojik boyutunu oluşturur (Roszak, 1992; Clayton ve Myers, 2015).

Yabancılaşmanın Sonuçları

Farklı alanlarda yaşanan yabancılaşma olgusunun bireysel ve toplumsal düzeyde çok boyutlu sonuçlar doğurduğu ileri sürülebilir. Bireysel düzeyde yabancılaşma, ilgisizlik, apati, motivasyon kaybı ve duygusal tükenmişliğin yanı sıra benlikte bölünme, benlik değerinde azalma, düşük öz-yeterlik algısı, dışsal be-

lirlenmişlik hissi ve edilgenlik gibi sonuçlarla ilişkilidir (Seeman, 1959; Dean, 1961; Jaeggi, 2014; Fromm, 1955; Bandura, 1986; Kaldis, 2013).

Yabancılaşma yaşayan bireylerin yaşamı anlamlandırma kapasitesi zayıflamakta; anlamsızlık duygusu, varoluşsal boşluk, nihilistik eğilimler ve yaşam etkinliklerinin değerine olan inancın kaybı, “varoluşsal nevroz” olarak ifade edilen bir duruma işaret etmektedir (Maddi, 1968; Fromm, 1941). Buna paralel olarak temel güven duygusunda zayıflama, derealizasyon ve depersonalizasyon deneyimleri, duygusal küntleşme ve empatik geri çekilme gibi psikolojik belirtiler de ortaya çıkabilmektedir (Bandura, 1999; American Psychological Association, t.y.-a).

Toplumsal düzeyde ise yabancılaşma, normların zayıflaması ve anomi ile birlikte ahlaki duyarlılığın azalması, norm ihlallerinin artması ve şiddetin meşrulaştırılması gibi sonuçlarla ilişkilidir (Rottweiler vd., 2022). Aynı zamanda toplumsal bağlarda çözümler; aidiyet duygusunda zayıflama, kişilerarası güvensizlik, yalnızlık ve zayıf sosyal ilişkilerle kendini göstermektedir (Andriichuk, 2025). Bu süreç, grup içi aşırı özdeşleşme, dış gruplara yönelik düşmanlık, otoriter eğilimlerin güçlenmesi, siyasal katılımın azalması ve toplumsal çözümler algısı ile de ilişkilendirilmektedir (Tajfel ve Turner, 1979; Swann vd., 2009; Melita vd., 2025).

Kendi toplumuna yabancılaşması sonucunda kişi aidiyet duygusunu kaybettiğinde artık içinde yaşadığı insanları değersiz ve yetersiz görür. Böylece onları başarıları ve yaptıkları ile övünç duyulacak kaynak olarak görememesi nedeniyle yüksek kolektif öz saygı (collective self-esteem) ediniminden de mahrum kalacaktır (Cuadros vd., 2021).

Psikolojik iyi oluş açısından bakıldığında yabancılaşma; psikopatoloji riskinde artış, kontrol kaybı duygusu, psikososyal stres, düşük dayanıklılık ve günlük yaşamı yönetme kapasitesinde azalma ile ilişkilidir (Rogers, 1961; Osin, 2009). Bu süreçte bireylerin riskli, yoğun ya da aşırı uyarıcı etkinliklere yönelme eğiliminde artış görülebilmektedir (Maddi, Kobasa ve Hoover, 1979). Son olarak, yabancılaşmanın uzun vadeli etkileri yalnızca psikolojik değil, fizyolojik düzeyde de kendini göstermekte; uzun süreli stres, yalnızlık ve kontrol kaybı ile ilişkili “metaflamasyon” süreçleri üzerinden kronik hastalık riskinin arttığı ifade edilmektedir (Stevens vd., 2017).

Yabancılaşmaya Yol Açan Mekanizmalar

Bu bölümde yabancılaşmış ilişkileri sürdüren, meşrulaştıran ve görünmez kılan mekanizmalar üzerinde durulacaktır. Yabancılaşmanın nedenlerinin, çok kat-

manlı, etkileşimsel ve sebepleri ve sonuçları birbirini karşılıklı olarak besleyen döngüsel bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Yabancılaşma, geniş ölçekli toplumsal dönüşümlerden, çatışan kültürel beklentilerden ve bireyin içsel psikolojik dinamiklerinden eşzamanlı olarak beslenebilmektedir (Horney, 1949; MacIver, 1950). Yabancılaşmaya yol açan etkenlerin bir kısmı doğrudan neden, bir kısmı ise hem neden hem de sonuç niteliği taşımaktadır.

Düşünce Araçları

Düşünceye yabancılaşmayı hem bir yabancılaşma alanı hem de diğer yabancılaşma biçimlerini mümkün kılan veya derinleştiren aracı bir mekanizma olarak görmek mümkündür (Fromm, 1955; Jaeggi, 2014). Yani kişi, kendine, emeğine, topluma, değer ya da anlam dünyasına yabancılaşırken, bunu çoğu zaman çarpıtılmış düşünme biçimleri üzerinden yapar. Düşünce, deneyimi açmak yerine donmuş kategorilere hapseder, çatışmayı görmek yerine meşrulaştırır, acıyı anlamlandırmak yerine rasyonelleştirir (Adorno ve Horkheimer, 2002). Yabancılaşmanın düşünce araçlarını üç kategoride ele almak mümkündür: Birey düzeyinde düşünce araçları, kitlesel düşünce araçları ve kasıtlı veya amaçlı düşünce manipülasyonuna dayalı araçlar.

Yabancılaşmaya yol açan bireysel düşünce araçları

Büyüsel (magical) ve mitik düşünme. Büyüsel düşünme bireyin olayları gerçekçi nedensel ilişkiler yerine, temenni, temelsiz inanç ya da sembolik yalvarmaların/niyazların doğrudan belirlediğine inanmasıdır. Burada düşünce, arzu ya da sembolik eylemlerin dış dünyadaki olaylar üzerinde doğrudan nedensel etkisi olduğuna inanılır (Qamar, 2023). “Bu duayı okursam sınav geçerim” düşüncesi duanın doğrudan *sadece* çıkar amaçlı kullanılmasıdır. Hayatında ciddi bir yön değişikliği yapması gereken birinin: “Doğru zamanı bekliyorum, evren bana bir işaret gönderecek” demesidir. Görüldüğü gibi eylem ve sorumluluk, sembolik beklentiye devredilmiştir. “Bunu çok istersem olur” ve “Kötü bir şey düşünürsem başıma gelir” yaklaşımları büyüsel düşünme örnekleridir.

Bu tarz düşünme biçiminin, belirsizlik, kaygı ve kontrol kaybı yaşandığında geçici bir rahatlama sağlaması mümkündür (Subbotsky, 2010; James vd., 2011). Yetişkinlikte büyüsel düşünme çoğu zaman patolojik değildir; ancak gerçeklikle yüzleşmeyi erteleyen bir savunma hâline geldiğinde sorunlu olmaya başlar (Samochowiec vd., 2004; Subbotsky, 2010). Kişi, somut koşulları değiştirmek

yerine zihinsel bir “olmuş gibi sayma” alanına çekilir. Sonuçta karşılığı oluşmayan büyüsel düşünceler insanları maneviyata, rasyonelliğe, varlığın gerçekçi algılanışına ve eleştirel düşünceye karşı yabancılaştırır.

Mitik düşünme ise bireyin dünyayı sembolik anlatılar, kutsal hikâyeler ve kolektif anlam çerçeveleri aracılığıyla kavramasıdır. Burada amaç büyüsel düşüncede olduğu gibi doğrudan kontrol değil, bir sorunu anlamlandırma ve düzenlemedir. Mitik düşünce kaosu anlamlı bir hikâyeye yerleştirir, kimlik ve aidiyet sağlar, varoluşsal sorulara çerçeve sunar (Abazari ve Saarelainen, 2025).

Bu düşünce biçimi, bir olayı tarihsel-siyasal analizle açıklamak yerine, onu kutsal bir anlatı dizisinin parçası olarak konumlandırır. Burada anahtar kelimeleri imtihan, sabır, ilahi müdahale ve kurtuluş oluşturur. Mitik anlatı, kişi sabır ve sorumluluğu birlikte düşündüğünde; ilahi yardımı, etik eylem ve çaba ile birlikte tasavvur ettiğinde psikolojik olarak işlevsel olabilir. Burada mit, gerçekliğin yerine geçmez, ona anlam kazandırır. Bununla birlikte mitik düşünme tarihsel sorumluluğun yerine geçtiğinde, eylemi askıya aldığı anda, eleştirelliği “iman zayıflığı” olarak etiketlemeye başladığında sorun üretebilir. Ayrıca mitik düşüncenin “arka planında” büyüsel düşünce vardır ama mitik çerçeve bunu bir anlamlandırma ve kültürel düzenleme aracına dönüştürür.

Bilişsel çarpıtmalar (otomatik düşünce kalıpları). Diğer taraftan bireyler, dünyayı ve kendilerini her zaman nesnel ve bütünlüklü biçimde algılayan varlıklar değildir. Aksine insanlar sistematik bilişsel çarpıtmalara oldukça yatkındır. Bilişsel çarpıtmalar, gerçekliğin seçici, hatalı ve çoğu zaman otomatik biçimde yorumlanmasıyla ortaya çıkan düşünce örüntülerini ifade eder (Beck, 1967; Beck, Rush, Shaw ve Emery, 1979). “Ya hep ya hiç” düşünme, aşırı genelleme, zihinsel filtreleme, olumlu olanı değersizleştirme, kişiselleştirme ve felaketleştirme gibi çarpıtmalar, bireyin yaşantısını daraltan ve katılaştıran bilişsel şemaların ürünüdür. Bu düşünme biçimleri, bireyin hem kendisiyle hem de çevresiyle kurduğu ilişkiyi esnek ve bağlamsal olmaktan çıkararak, tek boyutlu ve indirgemeci hâle getirir (Beck, 1976; Türkçapar, 2007). Bu da düşünme nesnesine yönelik yabancılaşmanın kapılarını aralar. Bu yaklaşımı dikkate alarak düşüncenin rasyonel olarak algılanan gerçekliğe uygun olmaması bireyin gerçeklikle kurduğu ilişkinin zayıflamasına ve yabancılaşma benzeri düşünsel kopuşlara yol açabilir.

Yabancılaşmaya Yol Açan Kitlesele Bilinç Aracıları

Toplumsal yanlış bilinçlilik. Yanlış bilinçliliğin kendisi aslında düşüncede yabancılaşma olarak düşünülebilir. Ancak yabancılaşma daha genel bir sendrom olduğu

için burada bu sendroma yol açan toplu bilinç yanılması olarak ele alınmıştır. Yani yanlış bilinçlilik yabancılaşmanın hem nedeni hem de sürdürülmesinin en önemli amili olma konumundadır. Yanlış bilinçlilikteki “bilinç” kavramı, bireylerin ve toplulukların toplumsal gerçekliği—toplumsal yapı, iktidar ilişkileri, sınıfsal konumlar ve tarihsel koşullar dâhil—algılama, yorumlama ve meşrulaştırma biçimlerini belirleyen; bilişsel, duygusal ve normatif şemalardan oluşan kolektif ve bütüncül bir anlamlandırma çerçevesini temsil eder (Marx, 2017).

Yanlış bilinçlilik, bireyin kendi çıkarlarına aykırı olan ideolojik yapıları içselleştirmesi olarak tanımlanır. Bireylerin kendi toplumsal konumlarını, çıkarlarını ve yaşadıkları eşitsizliklerin nedenlerini çarpıtılmış bir biçimde algılamalarıdır; ayrıca bu çarpıtma, egemen ideolojik yapılar tarafından üretilip normalleştirilmektedir. Bu durumda birey, kendisini sınırlayan ya da zarar veren toplumsal düzeni sorgulamak yerine, onu doğal, kaçınılmaz ya da adil olarak görmeye başlar (Eagleton, 2021; Marx ve Engels, 2013).

Buna bağlı olarak yanlış bilinç öncelikle bireylerin içinde yaşadıkları üretim ilişkilerini, sınıfsal konumlarını ve bu konumdan kaynaklanan çıkar çatışmalarını doğru biçimde kavrayamamalarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu yanlış bilinç, egemen sınıfın ideolojisi tarafından üretilir ve mevcut toplumsal düzenin doğal, adil ve kaçınılmaz olduğu inancını besler. Bu durumda birey, kendi maddi çıkarlarına aykırı olan düzeni destekler, sömürü ilişkilerini fark etmez ya da meşrulaştırır, toplumsal sorunları yapısal değil bireysel nedenlere bağlar. Örneğin düşük ücretle, güvencesiz koşullarda çalışan bir işçinin, “Çok çalışırsam ben de zengin olurum; sistem adil, sadece yeterince çabalamak gerekiyor” demesi emekle ilgili yanlış bilinç geliştirme örneği olarak verilebilir (Lukes, 2023; Öngen, 1994).

Bu kavramı ekonomiden sosyal psikolojiye taşırsak yanlış bilinçlilik, bireylerin kendilerine zarar veren ya da onları sınırlayan toplumsal normları, söylemleri veya güç ilişkilerini içselleştirerek bunları doğal, normal ya da kendi tercihiymiş gibi algılamalarıdır. Bu kullanımda vurgu, yalnızca sınıf ilişkilerine değil, cinsiyet, kültür, din, etnisite ve kimlik gibi alanlara da genişler. Dinî-kültürel bağlamla ilgili bir örnek vermek gerekirse, kişisel haklarını sınırlayan ‘dinî’ bir yorumla karşılaşan bireyin, “Sorgulamak doğru değil, haddimi bilmeliyim” söyleminde eleştiri, ahlakî bir kusur gibi algılanır. Bu da kişinin dinine yabancılaşmasına yol açar.

Şeyleşme/şeyleştirme. Lukács’ın (1971) geliştirdiği somutlaştırma ya da şeyleşme düşüncesi, insan ilişkilerinin, öznel deneyimlerin ve toplumsal süreçlerin canlı, tarihsel ve değişebilir yapılar olarak değil, sabit, nesnel ve doğal “nesnelleşmiş yapılar” olarak algılanmasıdır. Bu süreçte insanlar hem başkalarını hem

de kendilerini birer araç, işlev ya da meta gibi görmeye başlar. İnsan, kendi emeğini, duygularını ve hatta kimliğini bile kendisinden bağımsız, üzerinde denetimi olmayan nesnelere veya işlevler gibi deneyimler. Örneğin, bir akademisyenin kendini öncelikle “yayın sayısı”, “atıf”, “proje çıktısı” olarak tanımlaması onun kendini ölçülebilir bir nesneye indirgemesidir (benliğe yabancılaşma). Bir kişinin arkadaşlıkları ya da evliliği “bana ne kattı?”, “ne kazandırıyor?” diliyle değerlendirmesi şeyleşmenin başka bir örneğidir.

Dinî alan örneğinde şeyleşme, dindarlığın “sayılarla değerlendirilen” bir nesneye dönüşmesi şeklinde olur. Diğer bir örnek de dinî metnin ‘vahyin’ dinamik yapısından koparılarak donmuş ve yorumlanamaz sabit bir metin olarak algılanmasıdır. Süreç dinî pratiklerin nesneleşmesine dönüştüğünde zamanla dindarlık sadece nicel ölçütlere (kaç rekât, kaç gün, kaç hatim), ahlak, dışsal davranış kodlarına (giyim, söylem, görünürlük), takva da toplumsal aidiyet göstergesine ve sabitlenmiş din anlayışlarına dönüşür. Böylece din bireyin içsel samimi yönelimi olmaktan çıkar, ölçülebilir, karşılaştırılabilir, insanı üstün tutma aracı haline getirilebilir, iyi-kötü insan olmanın tek kriterine dönüştürülebilir ve denetlenebilir bir nesne hâline gelir.

Kitlesel biliş yanılısamları (ideolojik ve varoluşsal illüzyonlar). Freud (1927) yanılısamları insanların gerçekliği doğrudan olduğu gibi değil, arzu ve ihtiyaçları doğrultusunda algılamaları olarak tanımlar (Simandan, 2010). Yanılısama daha çok, bireysel veya kolektif arzuların ve beklentilerin gerçeklik algısını şekillendirmesidir. İnsan, bu yanılısamalara tutunarak psikolojik olarak kendini güvenceye alır, kaygı ve belirsizlikle baş eder.

Freud’a göre Tanrı’nın varlığına, ilahî korumaya ya da aşkın bir düzene ilişkin inançlar, insanın temel korku ve güçsüzlük duygularını yatıştıran psikolojik yapılarıdır. Özellikle belirsizlik, çaresizlik ve ölüm kaygısı karşısında birey, dünyayı daha katlanılabilir kılmak için bu tür inançlara yönelir. Freud, bu inançları “yanılısama” olarak nitelendirir; çünkü ona göre bu inançlar nesnel olarak doğrulanabilir bilgiye değil, arzulara ve duygusal ihtiyaçlara dayanır. Bununla birlikte Freud, bu inançların bireye geçici bir güvenlik ve teselli sağlayabildiğini kabul eder. Freud’a göre bu tür inançlar, gerçeklikle yüzleşmenin yerini aldığı anda, bireyin olgunlaşmasını ve gerçekçi baş etme kapasitesini sınırlayan savunmacı yapılarla dönüşür (Kronemyer, 2011).

Fetişizm. “Fetişizm”, insanın kendi yaratımlarının (örneğin cep telefonu ve televizyon gibi) bir biçimde insan denetiminden çıkması, bağımsızlık görünümü kazanması ve nihayetinde onları icat eden insanları köleleştirme ya da

egemenliği altına almaya başlamasıdır (Leopold, 2022). Hegelci ve Marksist geleneklere göre, din, devlet ve özel mülkiyet dâhil olmak üzere şartıcı derecede geniş bir toplumsal olgu yelpazesi fetiş karakteri taşıy biçimde kavramsallaştırılmıştır (Leopold, 2022). “Nasıl ki dinde insan, kendi beyninin ürünleri tarafından yönetiliyorsa, kapitalist üretimde de kendi ellerinin ürünleri tarafından yönetilir” (Marx, 1990, s. 616 akt. Leopold, 2022) ifadesi yabancılaşmanın boyutunu göstermesi açısından önemlidir.

Sosyal bulaşıcılık ve bilişsel kestirmeler. Yabancılaşmaya yol açabilen önemli bilişsel mekanizmalardan biri de bir düşüncenin doğruluğundan bağımsız olarak, ritüelleşmiş sloganlar ve kalıplar yoluyla sürekli tekrar edilmesi sonucu o düşüncenin ikna edici bir görünüm kazanmasıdır (Kuran ve Sunstein, 1999). Bu sürece sosyal bulaşma (*social contagion*) adı verilir. Sosyal bulaşma, duygu, düşünce, inanç ve tutumların bireyler arası etkileşim yoluyla eleştirel süzgeçten geçmeden yayılmasıdır (Le Bon, 2002; Durkheim, 1951; Tarde, 1903). Özellikle inşa edilen “düşman” gruplara, değerlere ya da normlara yönelik öfke, aşağılama, alay ve mağduriyet gibi duyguların yüksek derecede bulaşıcı olduğu görülmektedir (Hatfield, Cacioppo ve Rapson, 1994). Sosyal bulaşmaya *bilişsel kestirmeler* (heuristics) de katkıda bulunur. “Herkes böyle söylüyorsa doğrudur” ya da “bu kadar paylaşıyorsa bir bildikleri vardır” gibi düşünme biçimleri, eleştirel muhakemenin yerinin sosyal doğrulamaya bırakılmasına yol açar (Kahneman, 2011).

Yanlış bilinçliliğin kolektif düzeyde pekişmesi, ideolojik söylemlerin tekrar ve yayılım yoluyla “doğal gerçeklik” hissi üretmesiyle gerçekleşir (Gramsci, 1971). Bu noktada söylem, doğru ya da yanlış olmasından bağımsız biçimde tartışma dışı kalır. Benzer şekilde grup kutuplaşmaları, orta düzey görüşlerin zamanla radikalleşmesine; eleştirinin ise içerikten koparak duygusal bir nitelik kazanmasına yol açar (Moscovici, 1985). Bu bağlamda bulaşıcı yanlış bilinçlilik, ideolojik olarak yüklü ancak temelsiz söylemlerin, duygusal yoğunluk ve sosyal tekrar aracılığıyla eleştirel süzgeçten geçmeden yayılması ve toplumsal bilinçte yerleşik hâle gelmesi sürecidir. Duygusal yüklü fakat mesnetsiz eleştirilerin kitleler arasında hızla yayılması, bilişsel doğrulamadan çok sosyal onay mekanizmalarının işlemeyle mümkündür. Böylece toplumsal bilinç, eleştirel muhakeme yerine tekrar ve duygusal etkileşimler üzerinden şekillenmeye başlar.

Yabancılaşmaya Yol Açan Kasıtlı Düşünce Manipülasyonu Aracıları

Doktrin aşılması (bilinçli beyin yıkama). Doktrin aşılması, bireyin düşünce ve değer sisteminin, eleştirel değerlendirme imkânı sınırlandırılarak, tekrarlayıcı-

cı, otoriter ve tek yönlü iletiler veya *izmler, değerler ve ideolojiler* yoluyla biçimlendirilmesi sürecini ifade eder. Çoğunlukla sosyal kurumlar (okul, partiler vb.) aracılığıyla yürütülür. Bu süreçte amaç, bireyin yalnızca belirli inançları ve ideolojiyi benimsemesi değil, aynı zamanda alternatif düşünme biçimlerini sorgulama kapasitesinin zayıflatılmasıdır. Doktrin aşılması, pedagojik aktarım ya da ikna edici iletişimden farklı olarak, özerk bilişsel katılımı değil, içselleştirilmiş itaati hedefler (Freire, 1970; Arendt, 1961).

Psikolojik açıdan bakıldığında doktrin aşılması, bireyin bilişsel çerçevesini dışsal bir otoriteye ve değer merkezine (din veya bir ideoloji gibi) sabitleyen bir müdahale niteliği taşır. Bu müdahale yalnızca neyin doğru olduğuna değil, neyin düşünülebilir olduğuna dair sınırlar da dayatır. Zamanla birey, bu sınırları dışsal bir baskı olarak değil, kendi düşüncesinin doğal uzantısıymış gibi deneyimlemeye başlar. Böylece düşünce, eleştirel bir etkinlik olmaktan çıkarak içselleştirilmiş bir normlar dizisine dönüşür (Fromm, 1941; Berger, 1967).

Doktrin aşılması, bireyin kendi yaşantısal deneyimlerine, sezgisel değerlendirmelerine ve ahlakî muhakemesine yabancılaşmasına aracılık eden temel bir mekanizma olarak işlev görür. Doktrin aşılana insanların düşünce kalıpları, bireyin somut yaşantısıyla çeliştiği durumlarda bile sorgulanmadan korunur. Bu da bilişsel çarpıtmaların kronikleşmesine zemin hazırlar (Adorno ve Horkheimer, 2002).

Türkiye bağlamında doktrin aşılamanın işleyişi, ideolojik içeriğinden bağımsız olarak pedagojik yöneme odaklanıldığında daha görünür hâle gelmektedir. Hem din eğitiminin hem de cumhuriyet ideolojisinin belirli yorumları ve empoze edilen öğretiliş biçimleri, özellikle okul öncesi ve erken çocukluk dönemlerinde, eleştirel bilişsel kapasite henüz gelişmeden sunulduğunda, pedagojik aktarım olmaktan çıkarak normatif ve mutlak doğrular dizgesi hâline gelebilmektedir (Yalçınkaya, 2023). Bu durum, bireyin düşünmeyi öğrenmesinden önce ne düşüneceğini öğrenmesine yol açar ve böylece eğitimin temel amacı olan özerk özne inşası zedelenir (Freire, 1970).

Oysa gerek dinî düşünce geleneğinde yer alan sorgulama, niyet ve ahlakî muhasebe vurgusu, gerekse cumhuriyet düşüncesinin hurafelerden arınmış, rasyonel ve modern akla yaptığı çağrı, özünde eleştirel düşünmeyi güçlendirmeyi hedeflemektedir. Ancak bu ilkeler pedagojik bir süreç içinde tartışmaya açılmak yerine, semboller, ritüeller ve tekrarlar yoluyla mutlaklaştırıldığında, bireyin içsel değer geliştirme kapasitesini desteklemez ve onu dışsal bir ideolojik çerçeveye bağımlı hâle getirebilir. Bu noktada eğitim, anlam üretme süreci olmaktan çıkarak sadakat üretme sürecine dönüşür; kişi de otantik benliğine karşı yabancılaşır (Arendt, 1961; Fromm, 1941).

Bu tür ezberci ve araçsal doktrin aşılama eğitim pratikleri, bireysel düzeyde yabancılaşmayı derinleştirirken, toplumsal düzeyde de kimlik dağılması ve keskin kamplaşmaların zeminini hazırlar. Bireyler kendi deneyimlerinden çok, içselleştirilmiş ideolojik anlatılar üzerinden konum almaya başladıkça, karşıt görüşler yalnızca “farklı” değil, “tehdit” olarak algılanır. Sonuçta ortaya çıkan yapı, farklılıklarla birlikte yaşama kapasitesi zayıflamış, kamplaşmalara ve iç çatışmalara hazır yüksek düzeyde ideolojik yabancılaşma içeren bir toplumsal düzen olur (Canuylası ve Özgenel, 2023, s. 20; Acar ve Bozaslan, 2023; Şentürk, 2018).

Amaçlı algı yönetimi. Kasıtlı olarak yabancılaşmaya aracılık eden etkenlerden bir diğeri de bir devletin başka bir devlete doğrudan askerî ya da idari müdahalede bulunmaksızın – ama onun bir ön hazırlığı olarak – hedef toplum üzerinde uzun vadeli ve kasıtlı algı yönetimi faaliyetleri yürütmesidir. Diziler, filmler, reklamlar ve özellikle son zamanlarda sosyal medya gibi pek çok araçla halkların bilinçleri kasıtlı olarak yönlendirilebilir. Bu tür müdahaleler, finanse edilen ya da dolaylı biçimde yönlendirilen yazılı ve görsel medya organları, sosyal medya platformları ve seçilen hatta finanse edilen fenomenler aracılığıyla ve propaganda etkisiyle toplumda belirli bir siyasal veya ideolojik yönelimi normalleştirmeyi amaçlayabilir (Rölle, 2016; Ayhan ve Çakmak, 2018; Özgenel ve Sezer, 2021).

Söz konusu manipülasyonlar, açık propaganda biçimlerinden ziyade, çoğunlukla örtük, parçalı ve süreklilik arz eden yöntemlerle yürütülür. Bu bağlamda algı yönetimi, toplumun eleştirel düşünme kapasitesini aşındıran, güven duygusunu zedeleyen ve kolektif anlam çerçevelerini parçalayan bir araç hâline gelir. Literatürde bu tür stratejilerin, Orta Doğu başta olmak üzere farklı bölgesel bağlamlarda (İran, Irak, Suriye, Mısır ve Türkiye gibi ülkelerde) çeşitli biçimlerde uygulandığına dair çok sayıda analiz ve vaka çalışması bulunmaktadır (Accorsi, 2025; Zannettou vd., 2019).

Yabancılaşmaya Yol Açan Bireysel Özellik Araçları

Bireysel düzeyde yabancılaşmanın ortaya çıkmasında bazı psikolojik araçlar önemli rol oynar. Araştırmalar, özellikle yüksek nevrozizm düzeyinin bireylerde sosyal ve akademik bağlamlarda yabancılaşma duygusunu artırabildiğini göstermektedir. Buna karşılık genel olarak dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk ve deneyime açıklık gibi kişilik özellikleri yabancılaşma eğilimini azaltabilmektedir (Atmaca, 2020; Sarı, Atik ve Çelik, 2021). Ancak özellikle uyumluluk ve sorumluluk kişilik özelliklerinin itaat ve kabul mekanizmalarını harekete geçirerek toplumsal uyuma yönelimi artırdığı ve bazı durumlarda bireyin kendi içsel eğilimlerinden uzaklaşmasına dolaylı olarak katkı sağlayabildiği durumlar

söz konusu olabilir (Begue vd., 2014). Benzer biçimde manipülatif, narsistik veya psikotizm eğilimleri yüksek bireylerde sosyal bağlardan kopma ve izolasyon eğilimi daha belirgin olabilmektedir (Nicol ve Rounding, 2013).

Bunun yanı sıra bireyler tehdit edici ya da kaygı uyandırıcı durumlarla karşılaşmalarında benliklerini korumak amacıyla çeşitli savunma mekanizmalarına başvururlar (Freud, 1936). Bastırma, inkâr veya yansıtma gibi savunmalar kısa vadede uyum sağlayıcı olsa da kronikleştiğinde bireyin içsel deneyimleri ile gerçeklik arasında mesafe oluşturarak benliğe yabancılaşmayı derinleştirebilir. Jung'a göre bireyin toplumsal dünyada kabul görmek için geliştirdiği *persona* (sosyal maske) normalde işlevsel olsa da kişinin kendisini bütünüyle bu rol üzerinden tanımlaması, içsel eğilimleri ve duygularıyla bağıni zayıflatabilir (Jung, 1966). Bu durumda birey dışarıdan uyumlu ve başarılı görünse bile kendi iç dünyasına yabancılaşabilir.

Sonuç

Bu çalışma, yabancılaşmayı yalnızca bireysel bir ruhsal sorun ya da modernliğin kaçınılmaz bir yan ürünü olarak değil, bireysel ve toplumsal zihniyet düzeylerinde işleyen, bilişsel, duygusal, ahlakî ve varoluşsal boyutları olan çok katmanlı bir süreç olarak ele almıştır. Yabancılaşma, bu çerçevede, bireyin ve toplumun kendisine ait olması beklenen değerler, anlam kaynakları, ilişkiler ve eylem alanlarıyla kurduğu ilişkinin bozulması ya da çarpıtılması olarak kavramsallaştırılmıştır. Çalışma, yabancılaşmanın yalnızca kopuş ve çözülme biçimlerinde değil, aynı zamanda aşırı uyum, sorgulanmamış bütünleşme ve ideolojik özdeşleşme yoluyla da ortaya çıkabileceğini göstermeyi amaçlamıştır.

Makalenin temel bulgularından biri, toplumsal yabancılaşmanın bilişsel düzeyde yanlış bilinçlilik, duygusal düzeyde ise ahlakî kopuş, empatik daralma ve duygusal kutuplaşma süreçleriyle birlikte işlediğidir. Yanlış bilinçlilik, bireylerin ve grupların kendi yaşam koşullarını, çıkarlarını ve eylemlerinin sonuçlarını eleştirel biçimde değerlendirme kapasitelerinin zayıflamasıyla tanımlanırken (Thompson, 2014), duygusal yabancılaşma, başkalarının acısına, adaletsizliğe ve şiddete karşı duyarsızlaşma ya da bu tepkilerin seçici biçimde askıya alınması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Villanueva, 2016). Bu iki boyutun karşılıklı olarak birbirini beslemesi, yabancılaşmayı fark edilmesi güç, ancak etkileri itibarıyla son derece yıkıcı bir toplumsal olgu hâline getirmektedir.

Çalışmanın bir diğer temel argümanı, yabancılaşmanın çoğu zaman “özgürlükten kaçış” biçiminde işlediğidir (Vural ve Toplu, 2023). Belirsizlik, sorumluluk ve varoluşsal kaygı karşısında bireyler ve toplumlar, eleştirel düşünce ve otantik anlam üretimi yerine, hazır ideolojilere, katı normlara ve kapalı anlam

evrenlerine sığınabilmektedir. Bu durum, kısa vadede güvenlik ve aidiyet hissi üretse de uzun vadede bireysel özerkliğin, ahlakî sorumluluğun ve kolektif vicdanın aşınmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda yabancılaşma, yalnızca bireysel ruh sağlığını değil, toplumsal dayanıklılığı, demokratik işleyişi ve etik sınırları da doğrudan etkileyen yapısal bir risk alanı olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışma, yabancılaşmayı patolojik bir durum olarak ele almak yerine, onu aynı zamanda erken bir uyarı göstergesi olarak yorumlamayı önermektedir. Toplumsal bilinçteki bilişsel kısıtlanma, ahlakî ilgisizlik ve empatik sınırların daralması, ani kırılmaların değil, uzun süreli zihniyet dönüşümlerinin ürünüdür. Bu nedenle yabancılaşma ve yanlış bilinçlilik süreçlerinin psikolojik, sosyolojik ve felsefî düzeylerde birlikte izlenmesi, olası toplumsal gerilimlerin ve kırılmaların önceden fark edilmesine katkı sağlayabilir.

Otantik bir toplumdan hatta paradoksal biçimde otantik kolektif bir toplumdan bahsetmek mümkün olur mu? “Otantik kolektivizm” şeklinde bir kavram düşünülebilir. Topluluk değerlerinin içselleştirilmesi yoluyla, yani toplumun değerleri, bireylerin kendi değerleriyle çatışmadığında bu mümkündür. Yani bir kültür, bireyin kendi öznel yönelimlerini bastırmadan paylaştığı normlar seti olabilir. İkinci olarak kolektivizmin zorlayıcılıktan uzak olması gerekir, yani bireye dayatılan zorlayıcı sosyal normlar değil, gönüllü, anlamlı ve uyumlu bir katılım biçimi olmalıdır. Bir toplum gerçekten “otantik” ise, üyeleri kendi özerk yönelimleriyle hareket ediyor olmalıdır. Paradoksal olarak bu da toplumsal bütünlük ile bireysel otantiklik arasında sürekli bir salınım hatta bazen gerilime işaret eder. Yani otantik kolektivizm sürekli bir denge ve diyalog süreci olarak görülebilir.

Kişi kendini içinde bulduğu geleneksel olanı, faili olmadığı ve kendine mal etmediği bir olguyu failiymiş ve kendine mal etmiş gibi farkında olmadığı yanlış bir algı geliştirebilir. Bu da bir tür suni “otantiklik” algısı yaratabilir. Örneğin dogmatik teoloji çalışanlar arasında bu türden suni, rasyonel olmayan, sistematik olma algısı ve çarpıtılmış “dinî” otantiklik riski yüksek olabilir. Burada eleştirelilik vardır ama mutlak değil bir noktaya kadardır. O noktadan sonra sürdürülemez. Diğer taraftan bazı anlarda özellikle toplumsal dayanışmanın gerektiği olağanüstü savaş ya da seferberlik anlarında kolektif davranmak otantik bireysel varoluşun karşıtı görülmemelidir. O anlarda bireysel özgürlükler daha üstün toplumsal varoluşsal mücadele için koşullar uygun hale gelinceye kadar geçici olarak askıya alınabilir. Bu yüzden otantiklik bütün zamanlar ve koşullar için mutlak ideal bir durum olmayabilir. Sonuçta, her uzaklaşma yabancılaşma değildir, her yakınlaşma da otantiklik değildir. Yani, bazı durumlarda yakınlaşma yabancılaşmaya götürebileceği gibi, uzaklaşma da otantiklik elde etme olabilir. Yabancılaşma ya da otantik kalma ilişkinin olup olmamasından ziyade onun niteliği ile ilgilidir.

Bireysel düzeyde otantik düşünme, kişinin kendi vicdanı, değerleri ve mantığı doğrultusunda bağımsız biçimde hareket edebilmesini gerektirir (Fromm, 1941). Ancak bu bağımsızlık, bireyi toplumsal bağlamdan koparan izole bir alan anlamına gelmez. Berger ve Luckmann'ın (1966) bilgi sosyolojisi çerçevesinde vurguladıkları üzere, toplumsal gerçeklik ve bilgi toplumsal olarak inşa edilir; bireylerin algı ve değerlendirmeleri bu yapılarla sürekli etkileşim hâlinindedir. Dolayısıyla bireysel otantik düşünce, toplumsal bağlam ve bilgi yapılarıyla kurulan süregelen bir diyalog olmaksızın var olamaz.

Özetle, klasik toplumlarda asabiyet soy ve akrabalık bağlarına dayanan güçlü dayanışma ve bağlılığı ifade ederken (Ulaşan, 2023), modern toplumlarda bunun daha kapsayıcı karşılıkları sosyal dayanışma, sosyal sermaye, sosyal kimlik ve ortak aidiyet, yurttaşlık bilinci ve sivil bağlılık gibi kavramlarla açıklanır (Babacan ve Yılmaz, 2019; Karataş, 2022). Bu çerçevede farklı kimliklerden ve gruplardan gelen bireyler, kan bağına dayanmayan fakat ortak değerler, karşılıklı güven, paylaşılan amaçlar ve ortak kurumlar etrafında bir araya gelirler. Böylece toplumsal bütünlük, yalnızca geleneksel bağlardan değil, ortak kamusal sorumluluk, kolektif kimlik ve karşılıklı tanınma üzerinden kurulan bir dayanışma biçimiyle sürdürülür. Bu tür bir bağ, modern toplumların hem çoğulculuğunu koruyan hem de ortak yaşamı mümkün kılan kapsayıcı bir toplumsal aidiyet zemini sağlar.

Son olarak bu çalışmanın bazı sınırlılıkları ve gelecekteki araştırmalar için açtığı alanlar da belirtilmelidir. Çalışma ağırlıklı olarak gelecekte bu alanda yapılacak ampirik araştırmalar için kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Dolayısıyla bu düşünceleri test edecek ampirik verilerle desteklenecek yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Gelecek çalışmalarda yabancılaşma, yanlış bilinçlilik ve otantik varoluş kavramlarının ölçülebilir boyutlarının geliştirilmesi; eğitim, medya, dinî ve siyasal söylemler gibi alanlarda bu süreçlerin nasıl üretildiğinin nitel ve nicel yöntemlerle incelenmesi önemli katkılar sağlayacaktır. Bu tür çalışmalar, bireysel ruh sağlığı kadar, toplumsal süreklilik, etik duyarlılık ve kolektif dayanıklılık açısından da daha sağlam bir bilimsel zemin oluşturabilir.

Yapay Zekâ Kullanımı ile İlgili Not: Bu çalışmada yapay zekâ (AI), öncelikle metinlerin düzenlenmesi, sistematik hale getirilmesi ve dilin daha iyi kullanılması amacıyla kullanılmıştır. Kaynakların seçimi ve kullanımı konusunda da yapay zekâdan destek alınmış; ancak tüm kaynaklar, orijinal metinlerle karşılaştırılarak doğrulukları teyit edilmiştir. Çalışmanın içeriğinin oluşturulması, yapılandırılması ve yönetimi yazar tarafından yönlendirilmiş ve denetlenmiştir. Yapay zekânın rolü, yazarın akademik değerlendirme ve yönlendirmesi doğrultusunda yardımcı bir araç olarak sınırlı kalmıştır.

Introduction / Problem

A significant portion of societal ruptures stems not only from economic or political changes but also from transformations in collective consciousness (Shaw, 2021). Such shifts in collective consciousness often remain invisible until they manifest in crises, conflicts, or large-scale social disruptions. When the processes through which collective perceptions change, become susceptible to manipulation, and interact with broader social dynamics are not sufficiently understood, societies become vulnerable to unexpected consequences. Failure to anticipate such social cognitive distortions may generate far-reaching consequences across domains including education, political attitudes, cultural structures, and social movements, ultimately imposing substantial social and human costs.

Historical and contemporary experiences in Türkiye illustrate how ideological and cognitive transformations can produce far-reaching societal effects that cannot be explained by structural factors alone. Periods of political polarization, military interventions, and social unrest reflect deeper shifts in collective consciousness, where closed systems of meaning, ideological alignments, and group-based narratives weaken critical reflection and reshape perceptions of legitimacy and reality. Despite extensive literature on alienation and false consciousness, existing approaches often remain fragmented. In response, this study proposes an integrative framework that brings together alienation, false consciousness, and cognitive distortions to analyze mass mentality shifts, understand their conditions of emergence, and anticipate their role in producing societal tensions and disruptions.

Authenticity / Non-Alienated Existence

Authenticity, as the conceptual counterpart of alienation, refers—within an existential framework—to a mode of existence in which individuals assume responsibility for freedom, choice, and meaning-making while actively constructing their own values rather than merely adopting externally imposed ones (American Psychological Association, t.y.-a; Yücel vd., 2020; Sartre, 2022). More broadly, it denotes a condition of coherence, alignment, and genuine connectedness in which individuals experience and take ownership of their actions (“appropriate,” in a Hegelian or Marxian sense), relationships, and life projects

as truly their own, exercising autonomy, self-honesty, and self-realization in accordance with inner values rather than external pressures. At the social level, authenticity involves relationships grounded in mutual recognition, equality, and the absence of arbitrary domination, where others are encountered as equal agents rather than objects, and in the domain of labor it transforms work into a meaningful and creative activity in which individuals recognise themselves in what they produce. Structurally, authenticity operates through appropriation, meaning-making, and agency—processes through which individuals critically engage with norms, ground action in internally endorsed values, and act as responsible authors of their lives—thereby generating inner coherence and a dynamic sense of integration, connectedness, and continuity in lived experience rather than a merely internal psychological state.

Alienation

Alienation refers to the weakening or distortion of the meaningful relationship between individuals and their sense of self, labor, social relations, and the broader world (Britannica Editors, 2022; Costas ve Fleming, 2009; Morgan, 2018). It is a multidimensional phenomenon involving cognitive, emotional, moral, and relational dimensions (Hesselink, 2023), in which individuals experience fragmentation, reduced belonging, and a diminished capacity to take ownership of their actions, values, and life experiences as their own. As a result, alienation undermines autonomy and agency while weakening mutual recognition and equality in social life. From the perspective of authentic existence, it can be understood through three interrelated deficits: loss of appropriation, breakdown of meaning, and absence of agency. Individuals fail to internalize their roles and relationships meaningfully, actions become disconnected from value structures, and agency is replaced by a sense of external control or ideological shaping. These processes produce internal fragmentation and are often difficult to recognise, as alienation impairs reflective capacities and may be reinforced through false consciousness, where distorted conditions are perceived as normal or satisfying (Byrne vd., 2023).

Importantly, alienation does not arise only through withdrawal or detachment, but also through excessive conformity and uncritical identification with norms, ideologies, or collective identities. In such cases, over-identification replaces critical distance and obedience substitutes reflective agency, producing a paradoxical form of alienation through immersion. This dynamic corresponds

to Fromm's (1941) "escape from freedom," in which individuals retreat into rigid ideological or authoritative structures in response to uncertainty, thereby deepening alienation (Scherer vd., 2023, s. 417). Although grounded in Western theoretical traditions, similar concerns are also found in Islamic intellectual thought (Özdemir, 2021). Figures such as Ibn Khaldun emphasise deterioration and alienation linked to loss of social cohesion, suggesting that such dynamics reflect recurring distortions across intellectual traditions (Özdemir, 2021).

Alienation Domains

In this study, alienation is conceptualised as a multidimensional condition that operates across fundamental domains of human relational existence, including the self (with its existential dimension), one's own society, other social groups, cultural structures, labour and production, and nature. Rather than being confined to a single sphere, it is understood as a breakdown or distortion in the individual's relationship with these domains, resulting in diminished belonging, meaning, and agency. In this sense, alienation functions as a broad relational disruption shaping how individuals experience themselves, others, and the world as a whole.

At the level of the self, alienation appears as a weakening of the individual's connection to inner experiences, values, and potentials. Individuals become increasingly oriented toward external expectations, social roles, and a need for approval, which leads to fragmentation of the self and loss of authenticity. This may manifest either as disconnection (e.g., emotional numbness and inner emptiness) or over-identification (e.g., narcissistic closure). In social and cultural domains, alienation involves estrangement from one's own community and moral distancing from other groups, expressed through weakened belonging, reduced trust, and instrumentalised relationships, as well as moral exclusion and selective empathy toward out-groups. At the cultural level, it reflects the breakdown of shared meaning systems -including language, values, norms, knowledge systems, artistic expression, institutions, and historical continuity- resulting in interpretive difficulties, diminished critical judgment, and increased ideological rigidity.

Finally, alienation extends to labor and nature. In the domain of work, individuals experience labor as external, mechanical, and disconnected from identity and creativity, transforming production into a means of survival rather than self-realization (Marx, 1975). In relation to nature, alienation appears as the perception of the natural world as an object of domination and exploitation, leading to ecological disconnection and reduced embodied awareness. This ecological dimension con-

tributes not only to environmental degradation but also to psychological disorientation and existential insecurity, reinforcing the broader structure of alienated existence (Sennett, 1994; Harvey, 1990; Roszak, 1992; Clayton & Myers, 2015).

Consequences of Alienation

Alienation produces multidimensional consequences at both individual and societal levels. At the individual level, it is associated with apathy, loss of motivation, emotional exhaustion, and a fragmented sense of self, including reduced self-worth, low self-efficacy, and feelings of external control and passivity (Seeman, 1959; Dean, 1961; Fromm, 1955; Bandura, 1986; Kaldis, 2013). It also undermines meaning-making capacities, contributing to feelings of emptiness, nihilistic orientations, and “existential neurosis” (Maddi, 1967; Jaeggi, 2014). These processes are often accompanied by weakened basic trust, derealization and depersonalization experiences, emotional numbing, and reduced empathic engagement. Over time, alienation is linked to heightened psychological distress, impaired functioning, reduced resilience, and increased engagement in risky or overstimulating behaviours, with potential long-term physiological consequences through chronic stress pathways.

At the societal level, alienation is associated with the erosion of shared norms (anomie), declining moral sensitivity, increased norm violations, and the normalisation of violence (Durkheim, 1951; Bandura, 1999). Social cohesion weakens as belonging and interpersonal trust decline, while loneliness and social fragmentation increase (Seeman, 1959; Hajda, 1961). This process may also result in reduced collective self-esteem, growing out-group hostility, excessive in-group identification, rising authoritarian tendencies, and decreased political participation (Tajfel & Turner, 1979; Swann *vd.*, 2009; Dean, 1961). Overall, alienation emerges not only as a psychological condition but also as a structural factor contributing to broader social disintegration and instability.

Mediators of Alienation

Alienation emerges not from singular causes but from multi-layered, cyclical processes that mutually reinforce one another across individual and societal levels. Within this framework, modes of thinking play a central mediating role: individuals often experience alienation from self, labor, and society not directly, but through distorted, rigid, or ideologically structured patterns of thought (Bianchin, 2022). In

this sense, thinking ceases to function as a medium for disclosing reality and instead becomes a mechanism that narrows, legitimizes, and stabilizes alienated conditions.

At the individual level, mechanisms such as magical and mythic thinking, along with cognitive distortions, contribute significantly to alienation. Magical thinking displaces responsibility onto symbolic expectations, while mythic thinking -when detached from its meaning-making function- can suspend critical reflection. Likewise, cognitive distortions (e.g., dichotomous thinking, catastrophizing, overgeneralization) produce rigid and reductionist interpretations of both self and world (Özdel vd., 2014). As a result, thinking loses its contextual and adaptive character and becomes a filtering system that deepens alienation.

At the societal level, false consciousness, reification, and collective cognitive illusions render alienation both invisible and normalized. Through false consciousness, individuals perceive social arrangements that contradict their interests as natural and legitimate, while reification reduces human relations and the self to object-like, measurable entities (Marx, 1970; Lukács, 1971; Farr, 2018). In addition, social contagion and heuristic reasoning allow ideologically charged narratives to spread without critical scrutiny, often replacing reflection with repetition and emotional resonance (Kahneman, 2011; Durkheim, 1951). These processes may be further intensified by deliberate interventions such as indoctrination and long-term perception management, which restrict critical thinking and reshape collective meaning systems (Ayers, 2003). Finally, individual traits (e.g., neuroticism) and defense mechanisms (e.g., denial, repression, persona formation) also mediate vulnerability to alienation (Andrews, 1989), highlighting that alienation is not only structurally produced but also psychologically internalized.

Conclusion

This study conceptualises alienation not merely as an individual psychological disturbance or a byproduct of modernity, but as a multi-layered process operating at both individual and societal levels, encompassing cognitive, emotional, moral, and existential dimensions. In this framework, alienation refers to the distortion or breakdown of the relationship between individuals (and societies) and the values, meanings, relationships, and domains of action that they ought to be able to claim as their own. It may appear not only as detachment and fragmentation but also through excessive conformity, uncritical integration, and ideological overidentification. At the cognitive level, false consciousness undermines individuals' capacity for critical reflection on their social condi-

tions and interests (Marx, 1970; Thompson, 2013), while at the emotional level alienation manifests itself through moral disengagement, empathic narrowing, and affective polarisation. These mutually reinforcing processes make alienation both difficult to detect and socially destructive, and are often accompanied by an “escape from freedom,” where individuals retreat into rigid ideologies and closed meaning systems in response to uncertainty and existential anxiety.

Rather than treating alienation solely as a pathological condition, the study proposes understanding it as an early warning indicator of deeper transformations in social consciousness. Cognitive narrowing, moral indifference, and reduced empathic capacity are interpreted as cumulative outcomes of long-term ideological and cultural shifts. In this sense, analysing alienation alongside false consciousness across psychological, sociological, and philosophical levels may help anticipate broader social tensions and potential breakdowns. The study further introduces the concept of “authentic collectivism,” which refers to a form of collective life in which shared values are meaningfully internalized without suppressing individual autonomy, emphasising a dynamic tension between personal authenticity and social cohesion rather than their opposition.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. This study does not require ethics committee permission and the data used were obtained through literature review/published sources.

Finansman / Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar (lar) / Author (s): Üzeyir OK.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Kaynakça

- Abanoz, S. (2025). *İbadet Erteleme: Dinî Tutum ve Erteleme İlişkisi*. Oku Okut Yayınları. <https://doi.org/10.55709/okuokutyayinlari.74>
- Abanoz, S., & Belen, F. Z. (2023). İbadet Erteleme: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 6(2), 514-540. <https://doi.org/10.52637/kiid.1364489>
- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-443. <https://doi.org/10.1037/h0021212>
- Ayten, A. (2009). *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Balkıs, M. (2007). Öğretmen Adaylarının Davranışlarındaki Erteleme Eğiliminin, Karar Verme Stilleri ile İlişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(21), 67-83.
- Balkıs, M., & Duru, E. (2010). Akademik Erteleme Eğilimi, Akademik Başarı İlişkisinde Genel ve Performans Benlik Saygısının Rolü. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(27), 159-170.
- Baumeister, R. F., & Heatherton, T. F. (1996). Self-Regulation Failure: An Overview. *Psychological Inquiry*, 7(1), 1-15. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0701_1
- Beswick, G., Rothblum, E. D., & Mann, L. (1988). Psychological antecedents of student procrastination. *Australian Psychologist*, 23(2), 207-217. <https://doi.org/10.1080/00050068808255605>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2025). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (37. baskı). Pegem Akademi.
- Çakıcı, D. Ç. (2003). *Lise ve üniversite öğrencilerinde genel erteleme ve akademik erteleme davranışının incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. <https://toad.halileksi.net/olcek/akademik-erteleme-olcegi/>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Değirmenci, H., Çetinkaya, A. B., & Karakaş, G. S. (2023). Erteleme davranışının kişilik özellikleri, üstbilişsel inançlar ve endişe ile ilişkisi. *Journal of Clinical Psychology Research*, 7(1), 60-74. <https://doi.org/10.57127/kpd.26024438m000079XX1>

- Demir, Ö. (2017). Erteleme Eğilimi ve Baş Etme Yolları Araştırmaları Bulgularının Dini Erteleme Açısından Yorumlanması. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(24), 747-780.
- Dewitte, S., & Schouwenburg, H. C. (2002). Procrastination, temptations, and incentives: The struggle between the present and the future in procrastinators and the punctual. *European Journal of Personality*, 16(6), 469-489. <https://doi.org/10.1002/per.461>
- Duran, M. E. (2025). İşçilerde Erteleme Davranışı ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Dini Araştırmalar*, (68), 221-254. <https://doi.org/10.15745/da.1657624>
- Ferrari, J. R. (2001). Procrastination as Self-regulation Failure of Performance: Effects of Cognitive Load, Self-awareness, and Time Limits on Working Best Under Pressure. *European Journal of Personality*, 15, 391-406. <https://doi.org/10.1002/per.413>
- Ferrari, J. R., Johnson, J. L., & McCown, W. G. (1995). *Procrastination and task avoidance: Theory, research, and treatment* (ss. xx, 268). Plenum Press. <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0227-6>
- Ferrari, J. R., & Tice, D. M. (2000). Procrastination as a Self-Handicap for Men and Women: A Task-Avoidance Strategy in a Laboratory Setting. *Journal of Research in Personality*, 34(1), 73-83.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance* (ss. xi, 291). Stanford University Press.
- Flett, G. L., Blankstein, K. R., & Martin, T. R. (1995). Procrastination, Negative Self-Evaluation, and Stress in Depression and Anxiety. İçinde J. R. Ferrari, J. L. Johnson, & W. G. McCown (Ed.), *Procrastination and Task Avoidance-Theory, Research and Treatment* (ss. 137-167). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0227-6_7
- Güngör, A. (2023). Öğretmen Adaylarının Akademik Erteleme Davranışlarının Farklı Kişisel Değişkenlere Göre İncelenmesi: Ahi Evran Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Örneği. *Turkish Academic Research Review*, 8(3), 1236-1253. <https://doi.org/10.30622/tarr.1340780>
- Hewitt, P. L., & Flett, G. L. (1991). Perfectionism in the Self and Social Contexts: Conceptualization, Assessment, and Association With Psychopathology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(3), 456-470.
- Joormann, J., & Stöber, J. (1997). Measuring facets of Worry: A Lisrel analysis of the Worry Domains Questionnaire. *Personality and Individual Differences*, 23(5), 827-837. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(97\)00075-5](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(97)00075-5)
- Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining Sample Size for Research Activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30(3), 607-610. <https://doi.org/10.1177/001316447003000308>

- Lay, C. H. (1986). At last, my research article on procrastination. *Journal of Research in Personality*, 20(4), 474-495. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(86\)90127-3](https://doi.org/10.1016/0092-6566(86)90127-3)
- Mertens, D. M. (2010). *Research and Evaluation in Education and Psychology: Integrating Diversity With Quantitative, Qualitative, and Mixed Methods*. SAGE.
- Milgram, N. (Noach), Mey-Tal, G., & Levison, Y. (1998). Procrastination, generalized or specific, in college students and their parents. *Personality and Individual Differences*, 25(2), 297-316. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(98\)00044-0](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(98)00044-0)
- Milgram, N., & Tenne, R. (2000). Personality correlates of decisional task avoidant procrastination. *European Journal of Personality*, 14(2), 141-156. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0984\(200003/04\)14:2<141::AID-PER369>3.0.CO;2-V](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0984(200003/04)14:2<141::AID-PER369>3.0.CO;2-V)
- Muraven, M., & Baumeister, R. F. (2000). Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle? *Psychological Bulletin*, 126(2), 247-259. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.2.247>
- Ok, Ü. (2016). The Ok-Religious Attitude Scale (Islam): Introducing an instrument originated in Turkish for international use. *Journal of Beliefs & Values*, 37(1), 55–67. <https://doi.org/10.1080/13617672.2016.1141530>
- Özer, A., & Altun, E. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Akademik Erteleme Nedenleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(21), 45-72.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice* (ss. xii, 548). Guilford Press.
- Prochaska, J. O., & DiClemente, C. C. (1983). Stages and processes of self-change of smoking: Toward an integrative model of change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51(3), 390-395. <https://doi.org/10.1037//0022-006x.51.3.390>
- Sirois, F. M., Molnar, D. S., & Hirsch, J. K. (2017). A Meta-Analytic and Conceptual Update on the Associations between Procrastination and Multidimensional Perfectionism. *European Journal of Personality*, 31(2), 137-159. <https://doi.org/10.1002/per.2098>
- Sirois, F., & Pychyl, T. (2013). Procrastination and the priority of short-term mood regulation: Consequences for future self. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(2), 115-127. <https://doi.org/10.1111/spc3.12011>
- Solomon, L. J., & Rothblum, E. D. (1984). Academic procrastination: Frequency and cognitive-behavioral correlates. *Journal of Counseling Psychology*, 31(4), 503-509. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.31.4.503>
- Steel, P. (2007). The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. *Psychological Bulletin*, 133(1), 65-94. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.133.1.65>

- Şentepe, A., & Güven, M. (2015). Kişilik özellikleri ve dindarlık ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(31), 25–44.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics* (Seventh edition). Pearson.
- Türkarşlan, K. K., & Canel-çınarbaş, D. (2021). Akademik erteleme sorunlarının psikanalitik kendilik psikolojisi açısından incelenmesi: Bir vaka çalışması. *Journal of Clinical Psychology Research*, 5(1), 52-65. <https://doi.org/10.5455/kpd.26024438m000030>
- Yalçınkaya, T. (2023). The tension between pedagogical indoctrination and mental freedom. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 56(2), 813–877.
- Yapıcı, A. (2006). Yeni bir dindarlık ölçeği ve üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyi: Çukurova Üniversitesi örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 6(1), 66–116.
- Yüksel, M. Y., Sayın, M., & Dinç, S. (2020). Lise Öğrencilerinin Akademik Erteleme Davranışlarının Yordanmasında Bilişsel Esneklik ve Ruminasyonun Etkisi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 202-218. <https://doi.org/10.21733/ibad.776439>.